

RANI BOSANSKI NOVAC - II. DIO

Bosanski srednjovjekovni novac autor dijeli u tri razdoblja i raspravlja o novcu kovanom u prvo – rano doba. Analizirani su dosadašnji prevladavajući stavovi o novcima koje su kovali Šubići i Kotromanići - Stjepan II. i Tvrtko kao ban te provjereni u skladu s dosezima suvremene povijesne znanosti. S obzirom da je novac Pavla i Mladena I., te Pavla i Mladena II. numizmatička znanost zadovoljavajuće obradila, autor se ne bavi njime nego samo novcem bana Stjepana II. i Tvrtka. Novija povijesna znanost stoji na stajalištu da Šubići nisu vladali cijelom Bosnom, nego da su paralelno s njima u drugom dijelu zemlje vladali Kotromanići; slabi Stjepan I. i Stjepan II., koji postupno jača do preuzimanja potpune vlasti u cijeloj zemlji. Tako autor i pojedine vrste novca bana Stjepana II. (motivi Sv. Vlaho i grb – odnosno kaciga s ukrasima) smješta u vrijeme paralelne vlasti, a najmanje od 1314. do 1322. godine. Naglašena je zajednička obrana Bosne i Crkve bosanske te Dubrovnika i Dubrovačke metropolije od ugarskoga državno-crkvenog ekspanzionizma, kao i važnost nekih događaja, primjerice situacije kada budući ban Stjepan s majkom, nakon očeve smrti, mora bježati u Dubrovnik, a ostala dva brata bježe u Medvedgrad Stjepanu Baboniću, mužu sestre svoga oca. Autor misli da su iznimni, gotovo simbiotski, odnosi Bosne s Dubrovnikom i Dubrovačkom metropolijom, stare dubrovačke kolonije, kult Sv. Vlahe dubrovačkog u Bosni i neki drugi činioci, koje samo pobraja, rezultirali time da je Bosna kovala novac s likom toga sveca i prije Dubrovnika. Drugom tipu novca Stjepana II. s motivom grba, odnosno kacige s ukrasima, autor odriče srpske, nemanjičke, uzore i jasno dokazuje njihovo bosansko – zapadno podrijetlo, naglašavajući zapadne veze bosanske dinastije te odnose Bosna – Ugarska, bosanski vladari – ugarski dvor, Kotromanići – Babonići – knezovi Krčki. Za razliku od mišljenja prethodnih numizmatičara, koji bosanski novac promatraju kao rezultat stanja meteža te imitiranja i krivotvorenja, kojim se navodno bavio bosanski vladar, novac bana Stjepana II., prema slici koju je dao autor, plod je osmišljene monetarne politike te je metrološki i ikonografski logičan i lagan prijelaz s novca Šubića na novac bana Tvrtka u skladu sa stalnim usponom Bosne pod tim vladarem.

NOVCI BANA STJEPANA II. U ODNOSU NA SRPSKI NOVAC

Nakon opisa prilika i objašnjenja razloga zbog kojih je ban Stjepan II. kovao novce sa Sv. Vlahom, ostaje da izrazim svoje mišljenje o preostalim vrstama Stjepanova novca, datacija kojih je, kako ju je dao Rengjeo, diskutabilna. To su novci Rengjelove III., IV. i V. vrste:

III. vrsta (grb s kacigom – Isus sjedi na prijestolju) – prema Rengjelu imitacija je srpskoga novca Dušana kao kralja koji je (kao kralj) vladao od 1331. do 1346.

IV. vrsta (ban sjedi s mačem preko koljena – Isus sjedi na prijestolju) – prema Rengjelu imitacija je srpskoga novca Dušana kao cara; Dušan se carem proglasio 1346.

V. vrsta (ban sjedi s mačem preko koljena – Isus stoji) – Rengjeo ne navodi razlog kovanja toga novca, ali s obzirom da je vrste redao kronološkim redom, nema sumnje da misli da je kovan oko 1346.-1349. godine, i to opet kao imitacija, čak i falsifikat.

IV. i V. Rengjelovu vrstu Stjepanovih novaca držim za poludinare koji su optjecali od 1322. godine do kraja Stjepanove vlasti i kojih su nastavak Tvrtkovi poludinari nakon 1354. godine, o čemu je već govoreno.

Mislim da je ban Stjepan novce III. Rengjelove vrste kovao paralelno sa svojim novcima sa Sv. Vlahom u razdoblju od 1314. do 1322. godine, kad je vladao jednim dijelom svoje banovine, a drugim je dijelom upravljao Mladen II. Šubić.

Već je pokazano da odnosi bana Stjepana II. Kotromanića sa srpskim vladarima, još od 1329. godine, a posebice sa Dušanom, nisu bili nimalo prijateljski da bi imitirao njegov novac zato što mu se divio; a kovanje imitacija zbog podrivanja Dušanove monetarne politike krajnje je upitno s obzirom na ogromni nesrazmjer novačne mase bosanskog i srpskog vladara pa svojim oskudnim kovanjem Stjepan nije mogao ugroziti Dušana. Količinu srpske novčane produkcije možemo približno procijeniti iz rada M. Jovanovića.¹¹⁶

Srpski srednjovjekovni novac u doba Nemanjića

“Srpski srednjovjekovni novac imao je svoj put tipološkog razvoja kao i ostale grane naših zanatstva. On je podlegao umetničkim i tipološkim uticajima, već prema političkim i ekonomskim prilikama u srpskim zemljama. Ukoliko je jedan vladar naginjao ka Vizantiji, novac je rađen po ugledu na vizantijski novac, jer i celokupni privredni život bio orijentisan prema Vizantiji. Ako se pak osetio jači politički uticaj Bugarske, novac je bio orijentisan prema bugarskom novcu. Kada su vladari imali jače i prisnije veze sa Italijom, novac je automatski primao odlike mletačkog ili južnoitalijanskog novca, odnosno napuljskih kraljeva.”¹¹⁷ B. Radojković nije spomenula utjecaj Ugarske, koji je nesumnjivo bio najjači dugo, napose u razdoblju Nemanjića, jer je Srbija bila sastavnica političke tvorbe kasnije definirane kao arpadovski Archiregnum Hungaricum, koja je funkcionirala na pomalo specifičan način, čemu je već navedeno ugarsko ropstvo srpskoga kralja Uroša I. samo jedan od bezbrojnih primjera. Naravno, ne treba zaboraviti da je i Bosna (Rama) bila dijelom istog “natkraljevstva”.

Ne ostavljajući nikakvu mogućnost da je ban Stjepan II. Kotromanić mogao biti pod ugarskim ili bilo kojim drugim zapadnim utjecajem prilikom izdavanja svoga novca, Rešetar, Rengjeo i Truhelka većinu banovih novaca smatraju manjom ili većom imitacijom srpskoga novca, katkad čak i njegovim drskim falsifikatima. Dakle, utjecaj je svakako morao biti posredan, Bosna nikako nije mogla nešto posuditi direktno s izvora, nego je morala to činiti preko Srbije i pritom smatrati da je posudbina izvorno srpskoga podrijetla. Ta slika Bosne kao zatvorene zemlje koja mora obvezatno biti pod utjecajem istočnoga susjeda, koja u srpskoj nacionalno-romantičarskoj historiografiji evoluirala do teze o Bosni kao jednoj od srpskih zemalja, o Kotromanićima kao jednoj od srpskih dinastija, počela se formirati još u doba prapočetaka ilirizma, u krugu oko

¹¹⁶ *Miroslav Jovanović*; Naša srednjovjekovna numizmatika (razmišljanja – računanja – pretpostavke); Numizmatičar br. 11; Narodni muzej Beograd – Srpsko numizmatičko društvo; Beograd; 1988; str. 115. – 126.

¹¹⁷ *Dr. Bojana Radojković*; Staro srpsko zlatarstvo; Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije; Beograd; 1962.; str. 16.

Ohmučevića, čiji su grbovni falsifikati trebali steći uvjerljivost pričom o njihovu podrijetlu od Stanislava Rubčića, grbovničara cara Dušana. Tako Dušan postaje vladarem svih slavenskih zemlja, uključujući Bosnu, Slavoniju, Dalmaciju i Hrvatsku; tako sveta loza Nemanjića postaje vladarska kuća svih južnih Slavena, uključujući i Bugare; tako Petar (Pedro) Ohmučević, nesvjesno, postaje promotorom jednog poznatoga projekta, jer: “Grbovi su znakovi programa, kako onih prošlih, tako i onih sadašnjih”.¹¹⁸ Međutim, izvan te herojske povijesti slika je sasvim drukčija. Već smo vidjeli odnos bosanskih banova prema raškim kraljevima u poveljama Dubrovčanima, a odnos bana Stjepana II. prema Dušanu bio je čak i podcjenjivački: “Upravo trećim putem pošao je srpski kralj Dušan kada se - vjerojatno na Božić 1345. - u Seru, 'uz podršku srpske vlastele i crkve', samovlasno svečano proglasio carem. Nakon toga bilo je nužno da ovaj čin obredom okrunjenja i miropomazanja sankcionira crkva. S tim ciljem, kada je bilo isključeno sudjelovanje Carigrada, dostojanstvo patrijarha dodijeljeno je srpskom arhiepiskopu. Uz pristanak triju autokefalnih crkava - Srpske i Ohridske arhiepiskopije te Bugarske patrijaršije - u siječnju ili travnju 1346. srpski arhiepiskop Joanikije proglašen je za patrijarha. Proglašenje patrijaršije podržao je i državni sabor, koji se za tu priliku okupio u Skoplju. Na Uskrs, 16. IV. 1346, uz crkveni obred i bizantski ceremonijal, u prisustvu sabora i pravoslavnih crkvenih poglavara, Dušan je svečano okrunjen carskom krunom. Uz blagoslove crkvenih dostojanstvenika izostao je blagoslov carigradskog patrijarha. Raskol između srpske i carigradske crkve otklonjen tek 1375. Glavni je to razlog što najmoćniji Nemanjić - iako se još za života nazivao svetorodnim - nije proglašen za svetitelja.

Istom retorikom poput Tvrtka I. zakonitost ovakovog postupka novi car je tumačio Božjom voljom: od Boga je darovanim vijencem bio 'venčan na carstvo'. Novo vladarsko dostojanstvo priznali su Sveta Gora, Bugarska, Venecija (koja ga je s novim naslovom 1350. imenovala svojim građaninom) i Dubrovnik, koji je čak uputio poslanstvo na svečanost u Skoplju. *Za bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića Dušan je bio samo 'car raški', dok je u Dubrovniku i početkom XV. st. spominjan kao car ('l imperadore Stephano').*¹¹⁹ Kao da se osjeća određeni posprdni ton kod bana Stjepana II. kada Dušana naziva “carem raškim” s obzirom da je na njegovu novcu mogao pročitati da se naziva “kraljem Raške”, a “carem Rimskim (carem Rimljana)”.

Novije generacije srpskih numizmatičara stalno provjeravaju i vrlo često dovode u pitanje stavove starijih znanstvenika. Odvija se čudan, paralelan proces istovremenog “skupljanja” i “proširenja” slike srpskog monetarnog prostora, i to rade isti autori. Na novcu nemanjićkih vladara ne javljaju se osobna imena vladara nego titularna STEFAN – STEFANUS, a kasnije, opet titularno UROŠ - UROSIUS – VROSIVS. Sve to otežava ili čini gotovo nemogućim pouzdane atribucije i datacije tog materijala jer su motivi i stilovi jedina osnova za rad. Također je dovedeno u pitanje i načelo suvladarstva, odnosno zajedničkoga kovanja novca iz takva odnosa. Čitaocima preporučujem spomenuti rad M. Jovanovića, ali i njegov rad: *O kraljevskom krunisanju Stefana Prvo-*

¹¹⁸ Slobodan Prosperov Novak – predgovor u: *Ivo Banac; Grbovi – biljezi identiteta; Grafički zavod Hrvatske; Zagreb, 1991.*; str. 8.

¹¹⁹ *Dubravko Lovrenović; Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387 – 1463; Synopsis; Zagreb – Sarajevo; 2006.*; str. 698.

venčanog (časopis Srpskog numizmatičkog društva Dinar, br. 29./2007.; str. 19.–21.), u kojem autor ne samo da ideološki negira vjerodostojnost svih zapadnih – katoličkih primarnih izvora koji govore o Raškoj u doba Nemanjića, nego ih optužuje za podmetanja pravoslavlju, a također istu optužbu izriče, između ostalih, i o Račkom, Jirečku i autorima “preko 1500 doktorskih disertacija, magistarskih teza ili naučnih radova” o bosanskim bogumilima. Tako M. Jovanović pokušava srpski novac pronaći još u 1214. godini, kada se spominje raški perper kao obračunska jedinica, domišljajući “ako postoji raška obračunska jedinica, postoji i raški novac”. Ali ni taj pokušaj da Stefanu Prvovenčanom pripiše, u najmanju ruku, potpuno upitan, a u stvarnosti nepostojeći novac, nije dovoljan M. Jovanoviću; on bi mu pripisao i još poneki s natpisom S STEFAN STEFAN DUX, ali što onda učiniti s novcem s tekstem S STEFAN VROSIVS DUX? Dakle, još jedan nerješivi problem srpske numizmatike – DUX. Zato M. Jovanović vapi: “Domaći novac naši istoričari koriste samo kao slikovnu ilustraciju. Dinar, jedan od retkih domaćih pisanih izvora, da bi bio iskorišćen u historiografiji, potrebno ga je precizno klasifikovati u granicama mogućeg i poznatog. Nažalost naša numizmatika nije još na tom nivou.”

Srpska numizmatička znanost u takvom, recentnom, stanju (2007. godina) treba poslužiti kao osnova za datiranje i rad na bosanskom novcu bana Stjepana II.? Kakvo li je stanje tek bilo krajem XIX. i u prvoj polovici XX. stoljeća? Tu je zamka u koju su upali Rešetar i Rengjeo.

Upravo je čudno kako, najčešće, srpska historiografija zanemaruje ugarske kulturne utjecaje u nemanjićkoj Srbiji, a B. Radojković samo je jedan od mnogih primjera. Zapravo, tek ako se zanemari ugarski utjecaj, neće se, recimo, postavljati pitanje kakva je imena dobilo pri rođenju i krštenju pet od ukupno jedanaest vladara loze Nemanjića, pa ta imena uopće i ne znamo, o njima historiografija šuti. Praksa kasnijih dodavanja i mijenjanja imena, te uvođenja nadimaka rezultirala je time da su službene titule postale imena, a službene titule vladara, a ne njihova imena, jedino i nalazimo na srpskom novcu koji je, navodno, kopirao ban Stjepan II. Lista koja slijedi donosi sve vladare dinastije Nemanjić date prema redoslijedu vladanja:

Ime vladara	Nadimak	Službena titula	Vrijeme vladanja
Nemanja			veliki župan 1166.-1196.
***	Prvovenčani	Stefan I.	veliki župan 1196.-1217; kralj 1217.-1228.
Radoslav		Stefan II.	kralj 1228. – 1234.
Vladislav I.		Stefan III.	kralj 1234. – 1243.
***		Stefan IV. Uroš I.	kralj 1243. – 1276.
Dragutin		Stefan V.	kralj 1276. – 1282. ¹²⁰
Milutin		Stefan VI. Uroš II.	kralj 1282. – 1321.
***	Dečanski	Stefan VII. Uroš III.	kralj 1321. – 1331.
***	Silni	Stefan VIII. Uroš IV. Dušan	kralj 1331. – 1345; car 1345. – 1355.
***	Nejaki	Stefan IX. Uroš V.	car 1355. – 1371.

¹²⁰ Dragutin i njegov sin Vladislav II., koji nije naveden u listi, bili su vladari tzv. Srijemskog Kraljevstva: Dragutin od 1282. do 1316., a Vladislav II. od 1321. do 1325. Upravo je Dragutin, čiji je zet bio Stjepan I. Kotroman, jedini srpski kralj koji nije imao titulu Uroša, otkad je ona uvedena za njegova oca nepoznata imena, a službene titule Stefan IV. Uroš I.

Titularno ime Stefan uz Nemanjino se ime stavlja kao uz ime rodonačelnika dinastije iako mu ne pripada. Prvi kome je ta titula pripala bio je zapravo njegov sin, čije ime ne znamo, i koga opisuju nadimak Prvovenčani u značenju prvoga koji je vjenčan Bogom darovanim vijencem – prvi Stefan u dinastiji Nemanjića.

Stefan – Stephanos (vijenac, kruna) – vjenčan Bogom darovanim vijencem.¹²¹

“Vladarsko ime Stefan – utvrdila su već ranija istraživanja – imalo je u Srbiji državno – simboličko značenje. Mišljenja su, međutim, ostala podijeljena kada je riječ o tome odakle je – iz Ugarske ili iz Bizanta – štovanje sv. Stjepana prenijeto u Rašku. Prevladava ipak stav da su u ranoj fazi raške državnosti međusobne porodične veze uspostavljene oko 1130. i politička suradnja Raške i Ugarske tokom cijelog XII. st. pridonijeli da se kult sv. Stjepana – inače zaštitnika Ugarske – ustali u Raškoj kao zaštitnik domaće dinastije, a zatim i cijelog kraljevstva.”¹²²

“Uz ovo ime (Stefan, prim. A. S.) koje nose kao sredstvo legitimiteta ponekad dolazi ugarski nadimak “Uroš” u značenju 'moćnik’.”¹²³

Uroš - Uros (mađ.) – gospodin, gospodar, moćnik, magnat.

I titula Dušan mađarskoga je podrijetla: Dúsan (mađ.) – prebogat, bujan, visokoga položaja.

Prvi se put kod srpskih vladara susreće titula Uroš u rodoslovlju dinastije Vukanovića, nazvane prema velikom raškom županu Vukanu (1083./84. – 1115. godine). Srpska historiografija ne zna tko su bili roditelji prvoga srpskog Uroša pa uopće ne iznenađuje što mu ne zna ni pravo ime. “Rješenje” je pronađeno u sljedećoj formuli: 1. moguće je da je Urošev otac bio Vukanov brat Marko; 2. moguće je da je Marko bio oženjen ženom ugarskoga podrijetla; i kao rezultat: moguće je da je mogući sin mogućeg Marka i moguće ugarske žene dobio ugarsko ime Uroš. Ovoga Uroša, Uroša I. Vukanovića, 1145. godine nasljeđuje njegov sin Prvoslav ili Primislav s titulom Uroš II. Uroš je kod Vukanovića bila samo vladarska titula i kod Prvoslava / Primislava i kod njegova oca, čije ime nije zabilježeno. Takva je situacija bila i kod Nemanjića koji smjenjuju Vukanoviće, prvo preko Nemanjina brata Tihomira, a kasnije i preko samoga Nemanje, ali Nemanjići od Nemanjina sina prvo uvode titulu Stefan, kasnije joj dodaju titulu Uroš i na kraju titulu Dušan.

Razloge za nepoznavanje imena tolikih Nemanjića može se tražiti u metežu koji je konstanta odnosa unutar te dinastije od njezina osnivanja pa do propasti. Već je Nemanja imao problema sa svojim bratom Tihomirom; Uroš prvi sa sinovima Dragutinom i Milutinom; Dragutin i Milutin međusobno; Dragutinov sin Vladislav s Milutinom; Stefana Dečanskoga zbacio je i oslijepio otac Milutin, a zatočio i ubio sin Dušan. To su samo neki od primjera u, kako je rekao veliki simpatizer Srba - ruski povjesničar i slavenofilski ideolog Aleksandar Giljferding, žalosnoj galeriji hladnokrvnih ubojstava: “A ta predanja i životopisi su jedine tvorevine stare srpske pismenosti (izuzev prevoda i zvaničnih isprava). Druga karakteristična crta ovih predanja, organski vezana sa već

¹²¹ *Dubravko Lovrenović*; Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387 – 1463; Synopsis; Zagreb – Sarajevo; 2006.; str. 628.

¹²² Isto; str. 629. i 630.

¹²³ Isto; str. 630.

pomenutom sklonošću ka fraziranju i sa nedostatkom svakog pravog smisla, odvratno je, dvolično laskanje i ulizivanje. Ono je kod starih srpskih pisaca uništilo ne samo slobodu misli nego i svako moralno osjećanje. ... Potrebno je pročitati legende o djelima Nemanjića, te porodice krcate zločinima brata protiv brata, sina protiv oca i oca protiv sina, da bi se shvatilo koliko je duh ulizivanja mogao kod Srba da uguši moralno osjećanje i mišljenje. Tako vi kod njih stalno nailazite na rečenice slične sljedećim: “Ovaj blagočestivi kralj Uroš (Milutin), koji oslijepi vazljubljenog sina svoga Stefana” ili “Ovaj blagočestivi kralj Uroš III (Dečanski) podiže mržnju na svoga vazljubljenoga sina (Dušana) i mjesto velike ljubavi, omrznu ga savršenom mržnjom” i mnoštvo sličnih primjera. Razumije se da pored takvih svojstava laskanja, svojstava koja bacaju u zasjenak svako moralno shvatanje, nije moglo ni biti one istinske i iskrene religioznosti koja, na primjer, podgrijava tvorevine stare ruske književnosti. Umjesto toga, starinska pisanja srpska predstavljaju nekakvu formalnu, konvencionalnu pobožnost, koja obično vodi ka očevidnom farisejstvu i graniči sa bogohulstvom. Srbi su oponašali Vizantiju umnogome, ali su poprimili, kao što se vidi, samo njene najlošije osobine. Nije uzalud i njih sustigla kazna koja je snašla Vizantiju.”¹²⁴

Naravno da u takvim uvjetima i Srpska pravoslavna crkva, koja je baš zbog toga što je u doba Nemanjića i osnovana, odnosno stekla autokefalnost i uzdignuta na rang arhiepiskopije (nadbiskupije) i kasnije patrijašije, nije mogla djelovati drukčije nego kao obiteljska organizacija koja je preživjele nepodobne nasljednike izolirala i smještala u manastire da ne bi smetali onima koji ostaju vladati, te kanonizirala ubojice i ubijene. “Jer da savijanje kičme i farisejstvo u pitanjima religije nisu bili u to vrijeme zajednički nedostatak čitave nacije, ili, tačnije rečeno, njenih viših krugova, mi ne bismo ni naišli na neobičnu pojavu u staroj srpskoj istoriji da savremenici i bliži potomci proglašavaju za svece sve srpske vladare od Nemanje pa do propasti Srpskog Carstva (izuzev oćebicu Dušana), bez obzira na to što su mnogi među njima hladnokrvno poćinili teške zloćine i bili uvijek spremni da iznevjere pravoslavlje radi politićkih ciljeva. Čak ni crkva nije mogla, poslije toga, priznati legalnim narodno mišljenje o nekima među tim vladarima.”¹²⁵ Još je i Rastko – Sv. Sava bio suoćen s istim problemima kada je preklinjao svoju pastvu, a saobraćao je samo s pripadnicima najvišeg kruga tadašnjega srpskog društva – svojim nemanjićkim roćacima i srpskom vlastelom, da se uzdrži od preljube, homoseksualnih odnosa i bestijalnosti, za što je Konstantin Jireček rekao: “On to ne bi ćinio bez razloga”.¹²⁶ Takve su bile okolnosti u kojima su kovani novci Nemanjića, na kojima se ne jaljaju imena vladara nego samo njihove službene titule koje dajem u sljedećem popisu sastavljenom prema radu M. Jovanovića:¹²⁷

¹²⁴ *Aleksandar F. Giljferding*; Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji 1858. god.; Veselin Masleša; Sarajevo; 1972.; str. 241. i 242.

¹²⁵ *Isto*; str. 242.

¹²⁶ *Noel Malcolm*; Kosovo – kratka povijest; Dani; Sarajevo; 2000.; str. 99.

¹²⁷ *M. (Miroslav) Jovanović*; Srpski srednjevekovni novac; izdanje autora; Beograd; 1984.; str. 10.–13. Natpisi na novcima Stefana I. (II.) (Radoslava) i Stefana Vladislava II. (vladar tzv. Srijemskoga Kraljevstva) navedeni su odvojeno od ostalih, i to na početku, jer se u prvom slučaju radi o natpisima na grćkom u kojima je tekst STEFAN KRALJ samo dio cijelog natpisa, a u drugom se slučaju radi o kralju koji nije vladao Raškom i na ćijem se novcu, kao izuzetku u odnosu na novce ostalih vladara, nalazi ime vladara, po ćemu se

Stefan II.	(Radoslav)	STEFAN KRALJ ... (na grčkom)
Stefan Vladislav II	(tzv. Srijemsko Kraljevstvo)	КЛАДИСЛАВЪ СТЕФАН РАБЪХСУ ВЛАДИСЛАВЪ VLADISLAV MONETA
Stefan V.	(Dragutin)	STEFANUS REX MONETA REGIS STEFANI СТЕФАН РАБЪХУН
Stefan VI. Uroš II	(Milutin)	VROSIVS – STEFANV / REX S STEFAN VROSIVS REX REGIS VROSI MONETA REX VROSIVS
Stefan VII. Uroš III.	(Dečanski)	УРШЪ КРА ТРЕТИ СТЕФАНЪО СТЕФАН – Ъ КРАЛ Ъ S STEFAN – STEFAN REX STEFAN VROSIVS
Stefan VIII. Uroš IV. Dušan	(Silni – kao kralj)	STEFANUS DEI GRA REX MONITA REX STEFA REX STEFAN
Stefan VIII. Uroš IV. Dušan	(Silni – kao car)	RX RASIE ST IP ROMA REX RIA ST IP ROIMA STEFANU INPERATO MONITAS INPERATO INPER SEF MONITA СТЕПНЪ ЧРЪ СФЪ ЗР
Stefan IX. Uroš V.	(Nejaki)	IPRATI VROSIV VROSIVS IMPERATOR

Kako je već rečeno, novci Stefana II. Radoslava i Vladislava II. nisu obuhvaćeni zbog navedenih razloga, a prema mišljenju srpskih znanstvenika Stefan III. Vladislav, kao ni Stefan I. Prvovenčani, nisu imali svoga novca. U svome radu iz 1988. godine M.

može pravilno atribuirati. Prema kasnijem radu istoga autora (*Miroslav Jovanović*; Naša srednjovekovna numizmatika (razmišljanja – računanja – pretpostavke); Numizmatičar, br. 11.; Narodni muzej Beograd – Srpsko numizmatičko društvo; Beograd; 1988.; str. 117.) novce koji su 1984. godine bili pripisani Dragutinu i Milutinu (“Pretpostavka da su Dragutin i Milutin zajednički kovali novac teško je održiva. Oni nisu ni jednog trenutka suvladali da bi zajedničko kovanje moglo da dođe u obzir. Suvladarstvo je rezultat, najčešće, nemogućnosti samostalnog vladanja, što se Milutinu nikako ne može pripisati. Za vreme vladavine dinastije Nemanjića vršene su smene na prestolu, a zbačeni vladari ostajali su u zemlji bilo kao oblasni gospodari (Vukan, Uroš I), bilo kao monasi (Radoslav, Vladislav I), bilo kao zatvorenici (Vladislav II, Stefan Dečanski), ali nikad nije bilo suvladarskih odnosa. Čak i Vladislav II, dok upravlja Sremom pre 1316. g., ne kuje novac sa svojim i očevim imenom već samo sa svojim.”); Dečanskom i Dušanu, te Dušanu i Urošu i to kao zajednički kovovi, A.S. pripisao je Milutinu; Dečanskom i Urošu V. Navedeni su samo osnovni natpisi bez varijanti i pogrešnih natpisa zbog loše izrađenih kalupa za kovanje novca.

Jovanović prihvaća i iznosi mišljenje drugih srpskih numizmatičara da je i Stefan IV. Uroš I. kovao novac, iako 1984. tom vladaru nije pripisao ni jedan komad.

Jedino se s natpisa na jednom tipu novca Stefana VII. Uroša III. Dečanskog može zaključiti da pripada nesumnjivo njemu kao Urošu III. (УРОШ КРА ТРЕТИ СТЕФАНЬО). Također možemo biti sigurni da se samo na novcu Stefana V. Dragutina neće pojaviti titula Uroš.

Tako titulu Stefan Kralj (u svim varijantama kao i na latinskom i srpskom jeziku) mogu sadržavati natpisi na novcima svih vladara od Stefana IV. do Stefana VIII., a prema radu M. Jovanovića iz 1984. godine nalazimo ih na novcima Stefana V. Dragutina; Stefana VII. Uroša III. Dečanskog; Stefana VIII. Uroša IV. Dušana Silnog – kao kralja.

Natpise s titulom Stefan Uroš Kralj (u svim varijantama i na latinskom jeziku) mogu imati svi novci od Stefana IV. Uroša I. do Stefana VIII. Uroša IV. Dušana – kao kralja, osim Stefana V. Dragutina, a prema M. Jovanoviću nalazimo ih na novcima Stefana VI. Uroša II Milutina; Stefana VII. Uroša III. Dečanskog.

Natpise s titulom Uroš Kralj (u svim varijantama i na latinskom jeziku) mogu imati također svi novci od Uroša I. do Uroša IV. kao kralja, osim Dragutina, a Jovanović ih nalazi samo kod Stefana VI. Uroša II. Milutina.

I na kraju, titulu Imperator – Car – Zar mogu sadržavati natpisi na novcima i Stefana VIII. Uroša IV. Dušana – kao cara, i Stefana IX. Uroša V., ali Jovanović ih razdvaja tako što one s titulom Stefan dodjeljuje Dušanu, a one s titulom Uroš njegovu sinu.

Zbog očite nemogućnosti da se prema bilo kojoj osnovi datiraju pojedini komadi novca Nemanjića, primjenjuje se datiranje prema novcima stranih vladara pronađenim u istim nalazima sa srpskim novcem. To je često prilično nepouzdana metoda, ali na žalost jedina koja se može primijeniti na srpski novac toga razdoblja. “Iz pomenutih radova S. Dimitrijevića i V. Jovanovića uzeti su podaci o ostavama na osnovu kojih je sačinjena tabela 1. Ostave su poredane po godinama vladanja posljednjeg stranog vladara čiji je novac u njoj nađen. Rumunski i bugarski vladari nisu uzeti u obzir, *pošto ni njihov novac nije sigurno određen.*”¹²⁸ Tako, ako zanemarimo one nalaze za koje su podaci o vremenu zakopavanja nepouzdati, a iskoristimo samo one s pouzdanim vremenom zakopavanja, dolazimo, prema podacima kod M. Jovanovića,¹²⁹ do prilično čudnih zaključaka (novac vladara pronađen u nalazima):

Uroš I. (vladao 1243.-1276.) u nalazima zakopanim od 1280./1289. do 1368./1382.

Dragutin (vladao 1276.-1282.) u nalazima zakopanim od 1275./1280. do 1343./1382.

Milutin (vladao 1282.-1321.) u nalazima zakopanim od 1280./1289. do 1343./1382.

Dečanski (vladao 1321.-1331.) u nalazima zakopanim od 1289./1311. do 1343./1382.

Dušan – kralj (vladao 1331.-1345.) u nalazima zakopanim od 1289./1311. do 1343./1382.

Dušan car (vladao 1345.-1355.) u nalazima zakopanim od 1342./1382. do 1343./1382.

¹²⁸ *Miroslav Jovanović*; Naša srednjovekovna numizmatika (razmišljanja – računanja – pretpostavke); Numizmatičar, br. 11.; Narodni muzej Beograd – Srpsko numizmatičko društvo; Beograd; 1988.; str. 118.–119.

¹²⁹ Isto; str. 119.–120.

Tako možemo zaključiti da je novac Uroša I. i Dragutina optjecao još jedno stoljeće nakon prestanka njihove vladavine, a Milutinov možda i pedesetak godina nakon njega kao i novac Dečanskoga, ali njegov novac pronalazimo u ostavama zakopanim prije početka njegove vladavine. Kod Dušana kao kralja također postoje ostave s njegovim novcem zakopane prije nego je on uopće i počeo vladati, a to su upravo oni novci s banom koji sjedi i Isusom koji sjedi, za koje je ban Stjepan II. optužen od Rengjela da ih je od Dušana kopirao nakon 1346. godine (slika 17. kod M. Jovanovića – 1988.) Također, oni Dušanovi novci s grbom s kacigom, koje je prema Rengjelu ban Stjepan II. kopirao nakon 1331. godine – kad je Dušan postao kralj, najčešće se nalaze u ostavama koje su, prema godini početka ili kraja vladavine stranoga vladara čiji su novci pronađeni u njima, zakopane 1342. ili 1343. godine (br. 32. – 36. kod M. Jovanovića – 1984.; odnosno slike 20. – 22. kod njega – 1988.) Novac s tim motivom Dušan je kovao i kao car s titulom INPERATO (br. 39. – 41. kod M. Jovanovića – 1984.). Može se zaključiti da ga je Dušan kao kralj kovao samo nekoliko godina prije nego što će se proglasiti carem, a i kao car opet kraće vrijeme. Da je Rengjeo znao za te podatke, vjerojatno bi novce bana Stjepana sa sličnim motivima smjestio oko godine okrunjenja Dušana za cara. Međutim, tada bi se susreo s novim problemom, da je teško objasniti da ban Stjepan kopira novac kralja Dušana s kojim je gotovo u ratnom stanju još od početka Dušanova kraljevanja jer je srpskoj državi oduzeo Hum 1325. godine,¹³⁰ a od 1344. godine bio je u savezu s ugarskim kraljem Ljudevitom I. otvoreni Dušanov protivnik,¹³¹ dakle upravo u vrijeme kada Dušan kuje spomenuti tip novca.

STJEPANOV NOVAC – GRB I KACIGA S UKRASIMA

Da bih objasnio svoje mišljenje o novcu bana Stjepana II., Rengjelova vrsta grb s kacigom – Isus sjedi na prijestolju, odnosno o podrijetlu na njima rabljenih heraldičkih elemenata, potrebno je (i pored ponavljanja) vratiti se ženidbenim (rodbinskim) vezama bosanske dinastije u njezino rano doba, o kojima nam starija djela daju nekoliko važnih detalja. Također je potrebno razmotriti barem samo pitanje posjeda bosanskih banova u Slavoniji i njihov položaj na ugarskom dvoru, kao i pitanje podrijetla dinastije Kotromanića – pitanje tzv. gotomanije. Ta je pitanja dosadašnja historiografija obrađivala samo djelimično i usputno. Ovdje ću se služiti radovima onih povjesničara koji su ih uočili i dali doprinos njihovu rješavanju. Naravno da obrada tih pitanja pripada povjesničarima pa ću se njima baviti onoliko koliko treba numizmatici. Dosadašnji domet bosanske povijesne znanosti, barem o pitanju kulturnih veza Bosne s Hrvatskom i Slavonijom, odlično je, naravno uz pokušaj amnestiranja znanstvenika, prikazao P. Anđelić: “Kulturne centre iz kojih su dolazili u Bosnu uticaji nije moguće uvijek sasvim tačno ustanoviti. ... Uticaj susjednih oblasti na sjeveru – Hrvatske i Slavonije – također se zapaža, ali se zbog pomankanja izvora ne može poblizje pratiti.”¹³² Pa ipak

¹³⁰ *Vjekoslav Klaić*; Povijest Bosne; fototip izdanja iz 1882. godine; Svjetlost; Sarajevo; 1990.; str. 114., 123.

¹³¹ Isto; str. 126. i 127.

¹³² Pavao Anđelić u: Grupa autora; Kulturna istorija Bosne i Hercegovine - drugo izdanje; Veselin Masleša; Sarajevo; 1984.; str. 440.

određene naznake suradnje s Bosnom, tim Raukarovim “rubnim područjem” postoje: “Iz čitavog perioda (1250.–1322. – prim. A. S.) nije sačuvan ni jedan jedini spomenik pisan narodnim jezikom. Jedini pisani dokument toga doba, koji je vjerojatno nastao u Bosni, jeste latinska povelja bana Prijezde I, izdata knezu Stjepanu Baboniću Blagajskom 1287. godine. Nijedan umjetnički predmet, nijedna građevina ili bio kakav drugi objekat materijalne kulture toga doba nije prodro do nas. Jedinu iznimku činili bi novci i pečati Pavla i Mladena Šubića, kada bi se moglo dokazati da su nastali u Bosni. Ovakvo kulturno mrtvilo iznenađuje čak i onda kada se imaju u vidu teške političke, ekonomske i vjerske prilike. Kraj ovoga perioda kulturnog mrtvila označava sami početak vlade Stjepana II Kotromanića (1322).”¹³³

Ženidbene i rodbinske veze Kotromanića

Kotromanići su dosta rano preuzeli uobičajenu europsku matricu uspostavljanja savezništava ženidbenim vezama. Upravo veliki broj ženidbi koje su ostvarili na zapadu navodi na pomisao da su tamo imali jake interese. Ta politika koju je, koliko znamo, započeo ban Borić, a slijedili su je svi bosanski vladari, mora se promatrati u sklopu ukupnih zapadnih veza bosanskih vladara, o čemu nam svjedoči njihov položaj na ugarskom dvoru i posjedi izvan Bosne kojima su ih nagrađivali ugarski vladari. Kratak pregled nekih brakova bosanske vladajuće kuće uz njihovu političku pozadinu dao je D. Lovrenović.¹³⁴ Thallóczy, oslanjajući se na djela Orbinija i Luccarija, opisuje situaciju

¹³³ Isto; str. 446.

¹³⁴ “Kao što su nekad prvi ugarski kraljevi brakovima s njemačkim princezama dvor otvorili zapadnim utjecajima - potvrdio ih je brak Bele III. sa sestrom francuskog kralja Filipa II. Augusta i Andrije II. sa sestrom latinskih careva Henrika i Balduina Courtenaya - bračna politika bosanskog bana vodila je u istom smjeru. Na intervenciju Mladena II. Šubića dodijelio je papa 18. IV. 1319. dispenu za sklapanje braka između Stjepana II. Kotromanića i kćerke grofa Meinharda I. Ortenburškog s kojom je inače bio u četvrtom koljenu srodstva, ali, koliko se zna, ova bračna veza nije ostvarena. Bračni status bosanskog vladara tokom sljedećih deset godina nije poznat, a 1329. oženio se kćerkom bugarskog cara Mihaila III. Šišmana, koji je za ženu imao sestru bizantskog cara Andronika III. Novija istraživanja dovode ovaj brak u vezu s koalicijom koju su svibnja 1327. protiv srpskog kralja Stefana Dečanskog - s kojim je u sukobu bosanski ban bio još od 1324, a možda i ranije - sklopili bizantski i bugarski car. Kada je ova veza vjerojatno izgubila politički rezon, oženio se Stjepan II. Kotromanić 1335. Elizabetom, kćerkom kujavskoga vojvode Kazimira, daljnjom rođakinjom supruge Karla Roberta. Četvrta supruga ugarskog vladara bila je kći poljskog kralja Vladislava IV. Lokieteka. Poljska država ovog vremena, čiji je sastavni dio bila vojvodina Kujavija, proživljavala je dinamičan ekonomsko-socijalni i kulturni preobražaj, poprimajući forme malo različite od država zapadne Europe. To pak da je bosanski ban suprugu potražio i našao u ovoj dalekoj oblasti samo za sebe govori o dometima njegove komunikacije. Era dinastičkih veza Bosne s istočno-centralnom Europom otvorena je znatno ranije. Žena prvog po imenu poznatog bosanskog bana Borića bila je kći poljskog vladara Boleslava IV. U XV. st., u do tada nepoznatom opsegu, prema istočno-centralnoj Europi otvorila se srpska Despotovina. Srpska literarna i vjerska kultura oslanjala se na Istok, a materijalna, trgovačka i vojnička više na Zapad. Novi poticaj dobio je ovaj proces kada se pod kraj vladavine Stjepana II.

u kojoj su se našla djeca i udovica Stjepana I. Kotromana nakon njegove smrti.¹³⁵ Na osnovi toga pasusa Thallóczyjeve radnje slijedi nekoliko pitanja:

1. Koliko je stvarno Stefan Dragutin bio senior Stjepana I. Kotroman(ić)a na temelju toga što mu je bio punac (“po milosti svoga punca”)?

Stjepan I. Kotroman nije bio ban 1284. godine kad je oženio Elizabetu (Jelisavetu), kćer Stefana Dragutina. Tada je Bosnom, čini se, vladao njegov brat Prijezda II. (ban 1287. kao samostalan vladar, 1290. s bratom Stjepanom I.). U trenutku te ženidbe ni Stefan Dragutin više nije bio kralj Srbije nego samo kralj Srijema ili kako srpska historiografija tvrdi “kralj u sjevernim oblastima”. Dragutinova nova država “Srijemska Kraljevina” bila je fiktivna država koja nikada prije Dragutinova bijega iz Srbije nije postojala, kao što nije postojala ni nakon zatvaranja Dragutinova sina Stefana Vladislava II. od Dragutinova brata Milutina. I Dragutin i Vladislav II. vladali su tom “kraljevino” po milosti Dragutinova punca – ugarskoga kralja Stjepana V. Takva država mogla je biti samo Dragutinov azil nakon što ga je brat Milutin porazio i protjerao. Naravno da takav Dragutin nije mogao biti senior Stjepanu I. Kotroman(ić)u. Očito je da je ban

njegova kći Elizabeta udala za ugarskog kralja Ludovika I. Druga banova kći Katarina udala se 1361. za celjskog grofa Hermana I, s kojim je dobila sina Hermana II. - jednog od najznačajnijih predstavnika ove glasovite dinastije. S njim je kralj Tvrtko II. Tvrtković 1427. sklopio nikad realizirani ugovor o nasljeđivanju bosanske krune.” - *Dubravko Lovrenović*; Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387 – 1463; Synopsis; Zagreb – Sarajevo; 2006.; str. 415. i 416.

¹³⁵ “Stefan Kotroman I., suprug Jelisavete, kćeri Stefana Dragutina, bio je bez sumnje djelomični knez (conte) po milosti svojega punca. Njegova se smrtna godina ne može tačno odrediti; po Mavru Orbiniju umro je 1310. g. Ostavio je za sobom tri sina: Stefana, Ninoslava i Vladislava. Izmegju Bosne i Raške bijaše Drina megja. Stefan, prvorogjeni sin, nije mogao da poluči vladavine iza svojega oca, te je sa majkom svojom Jelisavetom pošao u Dubrovnik. Jednoj sestri bješe ime Danica i pogje u Rim, a Miroslav (Ninoslav) i Vladislav u Hrvatsku. Tako piše često citirani i poznati kompilator Mavro Orbini. Ova priča stoji u svezi sa dotičnom bilješkom kroničara Luccari-a (Annali di Rausa), koja možda potječe iz istog izvora. Uz prkos očevitim zabludama, kao n. pr. da je Jelisaveta, majka Stefanova, bila poljska princesa, dočim je ova njegova žena bila, vrelo Luccarijevo sadrži dragocjene naputke, iz kojih se sa svijem jasno daje sklopiti historija porodice. Po smrti Stefana Kotromana podigoše se vazali protiv udovice. To mora da je očajna bježanija bila, kad su dva malešna sina: Inoslav i Vladislav pobjegla u Zagreb, odnosno na Medvedgrad, dočim je mati sa prvorogjenim Stefanom u Dubrovnik umakla. Bjegunci su primljeni kraljevski, mladić (fancuillo) obučavan je u latinskom, a njegovo uspostavljenje u Bosni, dok se stiša buna, uzeto je kao politički cilj u obzir. Suviše dadoše udovici “Reginu” i Stefana izmolovati. Ovo mora da se slučajilo prije 1322. g., jer 23 novembra šilje se poslanstvo iz Dubrovnika u Bosnu, gdje već Stefan kao ban vlada. Dne 6. aprila 1314. govori se o “dolasku” banovu i njegovu “snabdjevu”, dalje o njegovu ukonačenju. Ali se samo u opće govori o banu, a da je to novi i od Mladen Šubića postavljeni namjesnik – i ban, glavom Stefan II. – kako Klaić tvrdi – to je prosto hipoteza. To stoji, da se ovdje govori o banu Bosne, no eda li ovo mjesto stoji u svezi sa citiranom pričom Luccaria, to ne možemo niti hoćemo da tvrdimo. Prije vjerujemo, da se Stefanova bježanija – ako Orbinijevo vrelo ne griješi – zbila oko 1310. i da je isti 1314. g. već u Bosni instaliran bio.” - *dr. Lj. Thallóczy*; Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije; Glasnik zemaljskog muzeja u BiH, V.; Sarajevo; 1893.; str. 20. i 21.

Prijezda II., pošto je Prijezda I. godine 1284. već, vjerojatno, bio mrtav, svoga brata Stjepana (budućega bana) oženio Elizabetom (Jelisavetom) zbog toga što je ona bila unuka ugarskoga kralja Stjepana V., a ne zbog toga što je bila kći Dragutina kojem je brat Milutin već bio oduzeo prijestolje Srbije, pa je bio samo "srijemski kralj". Ovo je, čini se, bila jedina ženidbena veza Kotromanića s Nemanjićima. Sada je jasno i obilježje navodne vladavine Dragutina i Vladislava II. nad njihovim tobožnjim posjedima u Bosni (Usora i Soli). Također ostaje nejasno što se sa "Srijemskom Kraljevinom" događalo u ključnom razdoblju od 1312. godine (kada se Dragutin izmirio s bratom Milutinom i kada su uspostavljene stare granice, a Dragutin se zamonašio) do 1316. godine (kad je navodno Vladislav II. počeo vladati "Srijemskom Kraljevinom", i koliko je bio na vlasti s obzirom da je i tu "ubrzo" svrgnut i zatvoren od Milutina); odnosno do Milutinove smrti 1321. godine.

2. Zašto udovica Elizabeta (Jelisaveta) tokom pobune koja je slijedila poslije smrti njezina muža, a također ni jedno od njihove djece, ne bježi svome ocu Stefanu Dragutinu u Srijem, nego se porodica razbija na sve strane (Medvedgrad, Dubrovnik, Rim)?

Jasno je da im je trebala čvršća zaštita, koju su mogli naći u udaljenim zemljama i rođačkim posjedima, od one koju su mogli dobiti u susjednim bosanskim krajevima (Usora i Soli) - navodnim posjedima svoga oca "srijemskoga kralja". Prije će biti da su i Usora i Soli bile zahvaćene spomenutom pobunom bosanskih vazala protiv udovice.

3. Zašto je Ninoslava i Vladislava bilo sigurnije poslati u Medvedgrad, a ne u Srijem?

Medvedgrad je u to doba bio u posjedu bana Stjepana Babonića.¹³⁶ Ninoslav i Vladislav idu u Medvedgrad i sklanjaju se kod bana Stjepan Babonića, što je dokaz da Thallóczy nije bio u pravu kad je kćer bana bosanskoga Prijezde (Prijezda I., vladao 1250. – 1278. (1282.); op. A. S.) prikazao kao ženu bana Ladislava – Radoslava (Ladislavus – Radesclaus), čiji je otac bio Stjepan III. Prijezdina je kći, zapravo, bila udana za Stjepana IV. Babonića (Stephanus de Steničnjak), slavonskoga bana od 1310. do 1316., čiji je otac bio Babonik II., brat Stjepana III. Ninoslav i Vladislav sklonili su se na posjed muža sestre svoga oca Stjepana I. Kotromanića. Nisu otišli u "državu" svoga djeda po majci – u Srijem.

4. Zašto Luccarijeva kronika Elizabetu naziva "regina"? Njezin muž nije bio kralj; njezin otac i djed jesu. Je li ona "regina" kao kći jednoga kralja ili kao unuka drugoga kralja?

Treba imati na umu da su se ugarski kraljevi od 1137. (ili 1166.) godine u svojim titulama nazivali i kraljevima Rame, a budući da je Bosna kod Mađara bila isto što i Rama, ona je tako, barem samo formalno, uzdignuta na rang kraljevine, a Elizabeta je postala "regina". Ako pak Bosna nije bila razlogom takva tituliranja, onda je to bilo zbog ugarskoga kraljevstva njezina djeda, a nikako zbog fiktivne kraljevine njezina oca "srijemskoga kralja".

¹³⁶ *Luka Vukušić i Miljenko Pandžić*; Pregled i kronologija hrvatskih banova i hercega od 1310. do 1320. godine – II. dio; Numizmatičke vijesti, br. 60.; Hrvatsko numizmatičko društvo; Zagreb; 2007.; str. 104., 79.

Ženidba Kotromanića i Ortenburških u svjetlu sukoba Bribiraca i Babonića

Protivnici Mladena II. Šubića, osim njegova brata Pavla, bili su Babonići^{137,138}, krbavski Kurjakovići, livanjski Mihovilići i Stjepan II. Kotromanić. Ban Stjepan II. bio je u dobrim odnosima sa svojim susjedima Babonićima (od 1285. godine vladaju županijom Vrbasa),^{139,140} s kojima je bio i u rodbinskoj vezi (kći njegova djeda bana Prijezde I.

¹³⁷ “Srednjovjekovni je plemićki rod Babonića vrhunac svojeg političkog djelovanja ostvario početkom 14. stoljeća postavši najmoćnija velikaška obitelj Slavonije, južno od Save, te jedna od najmoćnijih obitelji u Slavoniji. Svoje su podrijetlo vukli s prostora srednjovjekovne Vodičke županije te se kao začetnik roda početkom 13. stoljeća javlja Stjepan Vodički.” - *Hrvoje Kerkez*; Hinc transit fluvium Vrbaz: kada i kako je slavonski plemićki rod Babonića došao u posjed Vrbasa?; Hrvatska misao; br. 4./07. (45.), nova serija sv. 32.; Ogranak Matice hrvatske, Sarajevo; Sarajevo; 2007.; str. 77.

¹³⁸ “Prema ustaljenom vjerovanju, na koje su se Babonići pozivali, Stjepan je bio sin Nikole potomka rimske obitelji Ursini (noster fidelis, nobilis, magnanimus, nomine Stphanus Nicoloti filius, quem ortum de genealogia Ursinorum comitum et senatorum urbis romane; (CD 2: 359.-361.; Thallóczy 1897.: 333.-397)” - *Hrvoje Kerkez*; Hinc transit fluvium Vrbaz: kada i kako je slavonski plemićki rod Babonića došao u posjed Vrbasa?; Hrvatska misao; br. 4./07. (45.) nova serija sv. 32.; Ogranak Matice hrvatske, Sarajevo; Sarajevo; 2007.; napomena 12. na str. 86.). Bez obzira što je to podrijetlo izmišljeno, a isprave (Urkunden) krivotvorene, titule su ostale, kao i trag u heraldici (prim. A. S.). “Ali uspon Babonića ubrzo je prekinut u razvoju, što se i kronološki i djelovanjem dodiruje s obiteljskom krivuljom Bribiraca. Nakon smrti Stjepana III. (1316) u časti slavenskog bana naslijedio ga je brat Ivan. On je, doduše, još i proširio posjede Babonića u Slavoniju sjeverno od Save, a 1322. god. bio je jednim od sudionika u pobjedi nad Mladenom II. kod Blizne, ali se još iste godine morao povući s banske časti. Obiteljski razvoj Babonića time nije bio prekinut, ali je njihov uspon bio zaustavljen. U sukobu s banom Mikcem sinovi Stjepana III. gube 1327. god. obiteljsko uporište Steničnjak i desetak godina kasnije prelaze u službu Habsburgovaca, austrijskih vojvoda. Težište obiteljskih posjeda postupno se pomiče prema Pounju. Sinovima Radoslava II, Nikoli i Dujmu, koji će prvi nositi naziv od “Blagaja”, Karlo Anžvinac 1330. god. potvrđuje Ostrožac, a Ludovik 1360. god. dvojici sinova Stjepana III, Dioniziju i Pavlu, daje Krupu. Dujam i njegovi sinovi utemeljuju novu obitelj knezova Blagajskih.” - *Tomislav Raukar*; Hrvatsko srednjovjekovlje; Školska knjiga, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta; Zagreb; 1997.; str. 210.

¹³⁹ *Hrvoje Kerkez*; Hinc transit fluvium Vrbaz: kada i kako je slavonski plemićki rod Babonića došao u posjed Vrbasa?; Hrvatska misao; br. 4./07. (45.), nova serija sv. 32.; Ogranak Matice hrvatske, Sarajevo; Sarajevo; 2007.; str. 81.

¹⁴⁰ “Stoga bismo mogli zaključiti da je najvjerojatnije rod Babonića ili Babonega, kako ga isprave nazivaju, potisnuo rod Gutkeleda u Cijeloj Slavoniji. Stjepan Babonić javlja se, doduše, najčešće samo kao Stjepan ban te ga banologije u “Pregledu hrvatskih vladara, hercega, banova i biskupa” i u Hrvatskoj enciklopediji uopće ne spominju. Međutim, i ove banologije spominju njegova brata Radislava ili Radoslava, kao bana Cijeje Slavonije od 1290. g. Ć. Truhelka u svojem “Series banorum” označava kao bana Cijeje Slavonije iz roda Babonića ili Babonega, Stefana (ili Stjepana): “Stefan, sin kneza goričkog i vodičkog Stefana, brat Babonegov, 1280 – 1295”. Truhelka navodi da je drugi član roda Babonića, Radislav bio ban Cijeje Slavonije nešto ranije, 1288. g., što potvrđuje i isprava bana Cijeje Slavonije Radislava, od 7. ožujka 1288. g., koja je sastavljena u Dubici: ... Iz ove

bila je udana za slavonskoga bana Stjepana (Vodičkog) Babonića, a kojem je punac kao miraz kćeri darovao 28. svibnja 1287. župu Zemljanik.¹⁴¹ Sada možemo, možda u drugom svjetlu promotriti i epizodu Stjepanove ženidbe s kćeri Meiharda I. od Ortenburga te intervenciju Mladena Šubića kod pape da dopusti taj brak između “navodnih” srodnika u četvrtom stupnju srodstva. Mladen je još od 1315. godine bio na udaru udruženih protivnika. “Sada se počеше dizati protiv Mladina njegovi vazali: braća Kurjakovići u Krbavi, knez Nelipić u Lici, Krbavi i Kninu i drugi. Njima se na čelo staviše knezovi Babonići, gospodari zemalja između Gvozda i Kupe, banovi Slavonije. U krvavom ratu (1316.-1318.) pobijedi Mladin. I u borbama u Bosni imao je on uspjeha. Uto se u Šibeniku 1319. zasnovala protiv Mladina zavjera, između Šibenika i nekih hrvatskih velikaša, našto on pođe u Šibenik, koji ne uspije osvojiti, jer ga je Venecija pomagala. Sada dođe do sukoba između Mladina i Trogira, koji ban posjedne.”¹⁴² Tih je godina, kako vidimo, hrvatska koalicija protiv Mladena bila prilično široka, a i njegova intervencija u Bosni mogla je bana Stjepana II. samo natjerati da stane uz njegove protivnike, što se na kraju i dogodilo. Da bi spriječio priklanjanje bosanskoga bana Babonićima i svojim ostalim protivnicima, Mladen Stjepana pokušava pridobiti svojom intervencijom kod pape oko njegove ženidbe s Elizabetom od Ortenburga. Kako kaže V. Klaić,¹⁴³ s “moćnim grofovima od Ortenburga” Babonići su bili ženidbeno povezani, i to troje od petero djece Stjepana (Vodičkog) Babonića i kćeri bana Prijezde I.: Dioniz i Pavle bili su oženjeni kćerima, a Katarina udana za sina Albrehta II. od Ortenburga. Sada, kad se i Stjepan II. Kotromanić spremao oženiti kćer Albrehtova brata grofa Meinharda, Mladen nije mogao biti miran. Zato želi Stjepanu pokazati da je brak odobren samo zahvaljujući njegovoj intervenciji kod pape, koju je podupro uobičajenim i papi dragim izjavama o spremnosti za borbu protiv bosanskih heretika. Još ako Stjepan iz papine isprave zaključiti da mu rimski biskup poručuje da bi bio zadovoljan ako bi se ovaj držao uz Mladena i bavio samo bosanskim krivovjercima, a nikako hrvatskim problemima, osobito ne na strani Babonića koji se također vezuju s Ortenburzima, Mladen bi mogao biti zadovoljan i tim malim uspjehom protiv koalicije svojih protivnika. Ni papa nije mogao pouzdano znati jesu li Elizabeta ortenburška i Stjepan stvarno povezani četvrtim stupnjem srod-

isprave doznajemo da su se posjedi Babonića prostirali sve do rijeke Une, te da je Radislav imao brata Dyonisija, također bana, koji je ranije umro. O njemu piše i Ć. Truhelka u svojem “Series banorum” (“Radislav, brat Dioniza bana, 1278., 1288. (1285. župan Sane i Vrbasa)”) - *Miljenko Pandžić*; Pregled i kronologija hrvatskih hercega i banova od 1285.-1290. godine; Numizmatičke vijesti, br. 54.; Zagreb; 2001.; str. 49. i 51., napomena 45. i slika 16. na str. 50.

¹⁴¹ “Međutim, u ovom razdoblju u usponu i povećanjem posjeda u Cijeloj Slavoniji bila je porodica Babonića, pa se njihov sin Stjepan javlja na više mjesta, u više isprava: ... “U Zemljaniku, 8 svibnja 1287., kada bosanski ban Prijezda, daruje zemlju, veleposjed Zemljanik, “naime čitavu župu” (“... videlicet totam supam Zemlenyk ...”), svojem “predragom zetu ... prvorođenom sinu ... plemenitog i poštenog muža, Stjepana bana ...” (“... karissimo genero ... et filio ... primogenito nobilis viri et honesti Stephani bani ...”)” - *Miljenko Pandžić*; Pregled i kronologija hrvatskih hercega i banova od 1285.-1290. godine; Numizmatičke vijesti, br. 54.; Zagreb; 2001.; str. 46.

¹⁴² *Grga Novak*; Prošlost Dalmacije – knjiga prva; Marjan tisak; Split; 2004.; str. 123.

¹⁴³ *Vjekoslav Klaić*; Poviest Bosne – fototip izdanja iz 1882. godine; Svjetlost; Sarajevo; 1990.; str. 93.

stva kad je 18. srpnja 1318. dao svoju dozvolu u kojoj opet prevladava žarka želja za uništenjem hereze, za koje je opet spomenuti brak, izgleda, samo sredstvo izvršenja.¹⁴⁴ Mogao je papa vjerovati navodima iz Mladenove molbe i ne provjeravati. Takvo eventualno srodstvo ne može se utvrditi iz rodoslovlja kuća Kotromanića i Ortenburških (od 1038. godine), pa ni ako se razmatraju rodoslovlja kuća Sponheim – Ortenburg, Görz (Gorica) - Tirol i na kraju Babonića. Također ostaje dvojba o braku između Stjepana i Elizabete, ikako je postojala i papina dozvola: neki tvrde da je sklopljen, a drugi, najčešće naši povjesničari, drže da svadbe nije bilo. Thallóczy navodi dvije hipoteze o srodstvu bosansko-ortenburškoga para: prva je mišljenje Mavra Wertnera da je šesti predek Elizabete, majke bana Stjepana, i peti predek ortenburške grofovske kćeri ista osoba – meranski grof Berthold III. (umro 1188.); a druga je i najlogičnija - da u srodstvu Babonića (Blagajskih) – Kotromanića – Ortenburških ostaje nepoznata jedna karika u lancu koja ih sve povezuje.¹⁴⁵ Prva je nevjerojatna, a druga nam i jedno stoljeće poslije Thallóczyjeva rada ostaje aktualna, ali i nedokaziva. Ipak, ostaje i mogućnost da zapreke braku nije ni bilo, nego da je izmišljena i korištena u političke svrhe.

Posjedi u Slavoniji - ugarski barones regni - Bosna u tituli ugarskih vladara

Prema N. Klaić¹⁴⁶ ban Borić ostaje uz kralja Stjepana, dobiva čast požeškoga župana i mnoge posjede na kojima gradi crkve i samostane. Borić je uz ostale posjede dobio i Zdelju u Podravini i kasnije je uz kraljevo odobrenje dao templarima. Dio potvrđnice Andrije II. templarima iz 1209. godine: “Villam quoque que Esdel vocatur, quam banus Boricius de Bozna pro remedio anime sue prefate domui milicie templi ex concessione regis Stephani, quam eciam pater noster Bela rex sigilli sui munimine roboravit et in perpetuum contulit.” (Codex diplomaticus, II., str. 87.). Borići su u XIII. i XIV. stoljeću imali odličan položaj u Požeškoj županiji, čak su držali čast požeškoga župana. Gotovo do sredine XIV. stoljeća, točnije do kneza Dujma Krčkog - nema podataka o požeškim županima. Ta tvrdnja N. Klaić ostavlja nam mogućnost da zaključimo da je Dujmo na tom položaju zamijenio Borićeve potomke i da je tako barem u Požeškoj županiji uspostavljena veza između bosanskih vladara i Krčkih. U granicama nekadašnjega Borićeva posjeda kod rijeke Sloboštine spominje se via Ban (Codex diplomaticus, III., str. 98.). Odola (“Odolla nepos Borichii bani”) daruje templarima zemlju na kojoj je izgrađena crkva Sv. Marije (Codex diplomaticus, III., str. 98.). Unuk je darovao templarima djedov posjed, gdje je (u selu Odolji) ban Borić izgradio crkvu, a možda i samostan. “Borić je ostavio posjed s crkvom (ili samostanom) svome sinu nepoznata imena, a

¹⁴⁴ *Luka Vukušić i Miljenko Pandžić*; Pregled i kronologija hrvatskih banova i hercega od 1310. do 1320.), I. dio; Numizmatičke vijesti, br. 59.; Zagreb; 2006.; str. 82.

¹⁴⁵ *Ljudevit pl. Thallóczy*; Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmenskog arkiva; Glasnik zemaljskog muzeja, XVIII.; Sarajevo; 1906.; str. 432.–434.

¹⁴⁶ *Nada Klaić*; Srednjovjekovna Bosna; Grafički Zavod Hrvatske; Zagreb; 1989.; str. 81. – 86.; *Ista*; Iz problematike srednjovjekovne povijesti Bosne – u časopisu: Prilozi, god. XIV., br. 14.-15.; Institut za historiju; Sarajevo; 1978.

ovaj svome sinu Odoli koji ga zatim pred kraljem predaje tada svemoćnim templarima. Borićevi unuci (nepotes) imali su po svoj prilici još neku zemlju koja se nalazila izvan orljavačkog vlastelinstva, a o kojoj je riječ u potvrđnici Andrijinoj iz 1209. g. A i ta je zemlja izvan svake sumnje pripadala nekoć samome Boriću.” Borićev unuk i jedna od četiri kćeri kralja Geze II. (1141.-1162.) imali su isto ime – Odola, koje je kod Borića, u različitim oblicima, bilo omiljeno. “Pitam se nije li Borić koji je ostao u Slavoniji. i u Ugarskoj sam kumovao kad su njegovu unuku davali to ime? ... Bio je to možda jedan od znakova pažnje prema vladarima koji su ga primili na svoj dvor i tako bogato obdариli. Zato nije isključeno da se i sam Borić rodbinski povezao s Arpadovićima ...” Borić je na kraljevskom dvoru uživao visok ugled – “u pet mjeseci svoje vladavine Stjepan se pobrinuo da Borića opskrbi častima i posjedima, a tako je postupio i prema drugom vladaru koji se također nalazio uz njega, prema banu Belošu.” “Malu zajednicu Borića oko rudinske opatije i na Orljavi predvode sinovi Borićeva praunuka koji se također zvao Borić, dakle Odola, Chelk i Borić i njihovi rođaci i susjedi Ivan i Petar. To je glavni razlog zašto oni u ugovoru iz 1279. g. nastupaju kao »patroni ecclesie de Rodyna«. Vrlo je karakteristično da ta ista loza Odolića drži i posjed koji se zove Banićev, selo u kojem se izvan svake sumnje zadržala tradicija velikoga pretka.” Neke činjenice govore da bi osnivač rudinske opatije mogao biti sam ban Borić.

“Sve te misli kao da se stječu u jednom zaključku: bosanski ban Borić našao je, kao uostalom i ban Beloš, u našoj Slavoniji svoju drugu domovinu i po svojoj prilici to bio jedan od razloga da je u njoj i ostao. On je svoje posjede ukrasio krasnim sakralnim spomenicima, a templari koje je bogato obdario molili su za njegovu dušu! Tà zaista nije imao razloga da se vrati u svoju staru domovinu.”

L. Margetić naglašava povoljan vazalni odnos bana Borića prema ugarskom kralju: “Poznato je da je Borić bio posjednikom mnogih posjeda u današnjoj istočnoj Slavoniji. Već ga je to upućivalo na blizak odnos s ugarsko-hrvatskim kraljem. Ali, postojala je još jedna važna okolnost. Omanji vladari bili su uvijek upravo prisiljeni pod što povoljnijim uvjetima priznati nadređenost neke veće države jer su na taj način imali mnogo sigurniji položaj. Bez takve podređenosti takav omanji vladar ubrzo bi se našao pod nekom drugom vlašću, samo pod još težim uvjetima. ... Taj vazalni odnos bio je utoliko vrlo povoljan, što senior, ugarsko-hrvatski kralj, nije imao u Bosni nikakvih vojnih kontingenata i utvrđenih uporišta.”¹⁴⁷

D. Mandić povezuje djelovanje, pa i sam dolazak dominikanaca u Slavoniju s krivovjercima na posjedima bosanske banske obitelji.

“Tih godina misionari mladog dominikanskoga reda u okolici Virovitice imali su vidnih uspjeha u obraćanju bogomila. Kako se razabire iz Raspravice o postanku ugarske provincije dominikanske, dominikanci su došli u Ugarsku g. 1221. Godinu ili dvije poslije toga osnovali su u Virovitici, u kraljevstvu “Slavoniji”, prvi dominikanski samostan u hrvatskim zemljama. U to vrijeme oko Virovitice, te u okolici Požege i u župi Novak kod današnjeg Donjega Miholjca, bio je znatan broj bogomila. U navedenim krajevima nalazila su se prostrana imanja bosanske banske obitelji, koja su

¹⁴⁷ *Lujo Margetić*; Neka pitanja Abjuracije iz 1203. godine; u: *Grupa autora*; Fenomen “Krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu – zbornik radova; Institut za istoriju u Sarajevu i Hrvatski institut za povijest, Zagreb; Sarajevo – Zagreb; 2005.; str. 93. i 94.

joj kao lena darovali ugarsko-hrvatski kraljevi, kada je g. 1137 bosanski ban priznao vrhovništvo ugarsko-hrvatskih kraljeva. Na tim dobrima raznih ogranaka bosanske banske loze radili su mnogi ljudi iz Bosne, koji su bili zaraženi bogomilskim zabludama, pa su bogomilstvo raširili među tamošnjim starim hrvatskim pučanstvom. Dominikanski misionari iz virovitičkoga samostana g. 1222 ili 1223 počeli su raditi na obraćenju bogomila po Slavoniji i pravoslavnih po Srijemu. Nakon prvih poteškoća njihov je rad imao veliki uspjeh. Krajevi, u kojima su oni djelovali, pripadali su tada biskupiji zagrebačkoj i pečuhskoj, koje su bile podložne kaločkoj nadbiskupiji. ... O bogomilima u okolici Virovitice govori Petar Patak g. 1259, a o onima u požeškoj krajini Honorije III u pismu kaločkom nadbiskupu Ugrinu od 11. siječnja 1227: ...¹⁴⁸ Župu Novake spominje i V. Klaić: "Bela dapače darovao je banu Prijesdi cielu župu Novaki naokolo gornjega Miholjca u današnjoj Slavoniji, po svoj prilici zato, što je revno uza nj prianjao"¹⁴⁹, također i P. Živković.¹⁵⁰ Možda se zametak takvih odnosa bosanskih i ugarskih vladara može tražiti u X. stoljeću, kad je bosanski ban izbjegao u Ugarsku bez mogućnosti da se u Bosnu uskoro vrati. "Možemo, međutim, biti potpuno sigurni da na skori povratak nije mogao računati, ako ga je uopće ikad doživio, jer na drugom mjestu Dukljanin izričito tvrdi da je i Krešimirov sin Stjepan Držislav (969-997) vladao Hrvatskom i Bosnom."¹⁵¹

¹⁴⁸ *Domini Mandić*; Sabrana djela – svezak 4 – Bogomilska crkva bosanskih krstjana; ZIRAL – Zajednica izdanja ranjeni labud; Chicago - Roma - Zürich - Toronto; 1979.; str. 183.–185.

¹⁴⁹ *Vjekoslav Klaić*; Poviest Bosne – fototip izdanja iz 1882. godine; Svjetlost; Sarajevo; 1990., str. 84. i napomene 3., 4. i 5.

¹⁵⁰ "Novoimenovanom banu Prijezdi Koloman je darovao posjede u Slavoniji, župu Novake. Prijezdino banovanje bilo je kratko. Čim je Koloman napustio Bosnu morao je i Prijezda bansku stolicu ustupiti Mateju Ninoslavu." - *Pavo Živković*; Matej Ninoslav ban Bosne; Napredak – hrvatski narodni kalendar za 1991.; Hrvatsko kulturno društvo Napredak; Sarajevo; 1990.; str.165.

¹⁵¹ *Pejo Čošković*; Bosansko-ugarski odnosi u širem kontekstu političkih gibanja u X stoljeću; u: Grupa autora; Bosna i Hercegovina i svijet; Institut za istoriju; Sarajevo; 1996.; str. 33.–35.

Ako ne od vremena bana Borića, onda sigurno od Bele IV. (umro 1270., op. A. S.), koga su “priznali kao svojega vladara”,¹⁵² bosanski su banovi ugarski “barones regni”.^{153,154}

Postoji velika mogućnost da nećemo pogriješiti ako bosanske vladare potražimo na njihovim posjedima u Slavoniji ili na ugarskom dvoru u onim situacijama koje povjesničari opisuju sa “ne zna se šta se s njima desilo” ili kada “silaze s povijesne scene”.

O Bosni kao zemlji ugarskoga “natkraljevstva” dosta je pisano. Vladari naše zemlje mogli su biti više ili manje samostalni u različitim razdobljima, prihvaćati ili ne svoga ugarskog seniora, tražiti zaštitu od njega ili mu se oružano suprotstavljati, ali to ne mijenja ništa u pravu ugarskih kraljeva da se nazivaju kraljevima Rame ili Bosne, naravno u svjetlu srednjovjekovnih vazalskih odnosa. Tako je titula hercega Andrije (1198. godine) glasila: “Andreas dei gratia Dalmatie, Chroatie, Rame, Chulmeque dux ...”¹⁵⁵ Kralj Andrija III. Mlečanin, 28. listopada 1300., doduše ne navodi Hum kao svoju zemlju, ali Rama je i dalje u njegovoj tituli.¹⁵⁶ O imenu Rama, o istoimenom pojmu za

¹⁵² *Miljenko Pandžić*; Pregled i kronologija hrvatskih hercega i banova u 2. polovici XIII. st. (1260.-1273.); Numizmatičke vijesti, br. 51.; Zagreb; 1998.; str. 55. i 56.

¹⁵³ “... između barona kraljevine, “barones regni”, kako ih nazivaju povelje i listine toga vremena. To su ponajprije moćne velikaške porodice u Kraljevstvu Hrvatske i Dalmacije te u Kraljevini ili banatu (“regnum”, “banatus” Cijele Slavonije (“tocius Sclavonie”): “... domaći Babonići, knezovi Vodički (kasnije Blagajski), kojima su se imanja protezala od kranjske međe do Vrbsa s gradovima Steničnjakom blizu Kupe i Blagajem na Sani; ...” “U spomenutoj ispravi od 1. ožujka 1273: za posjed Prođavić (“Virje”) ... – među velikašima, na kraju isprave, spominje se nekoliko banova, i to: ban Mačve Roland, koji je bio i ugarski palatin, nadalje, ban Cijele Slavonije, ban Matija Čak, zatim ban Usore i Soli, ban Henrik Gisingovac, nadalje Stjepan (Kotromanić), ban Bosne (vjerojatno brat bosanskoga bana Prijezde II. (?) koji se g. 1290. spominje s bratom Stjepanom), pa ...: “... Rolando palatino bano de Machou et iudice Cumanorum, (9) Matheo bano totius Sclavonie ... Hebrico bano de Vozora et de Sou, Stephano bano de Bozna, ...” Spominjemo samo ovaj karakterističan primjer da se u jednoj ispravi Arpadovića kralja Ladislava spominje čak šest banova.” - *Miljenko Pandžić*; Pregled i kronologija hrvatskih hercega i banova od 1273.-1278. godine; Numizmatičke vijesti, br. 52.; Zagreb; 1999.; str. 84. i 98.

¹⁵⁴ “Feudalni banovi Arpadovića, ako i nisu bili prinčevi od krvi, nego velikaši, imali su u krunskom vijeću među svjetovnom gospodom prvo mjesto, i to pred palatinom, dvorskim knezom, i bosanskim banom. Ludovik I. uzdigao je bosanskog bana, a Matijaš, koji je mnogo boravio izvan Ugarske, uzdigao je palatina.” - *Stjepan Delić Dubički*; Prvi Arpadovići kao hrvatski kraljevi i feudalni banovi; Hrvatsko kolo – knjiga XXI; Matica hrvatska; Zagreb; 1940.; str. 201.

¹⁵⁵ *Aleksandar Benazić*; Polumjesec sa zvijezdom kao zemaljski simbol na hrvatskom novcu; Numizmatičke vijesti, br. 50.; Zagreb; 1997.; str. 82.

¹⁵⁶ “Primjerice, sigurno jedna od posljednjih isprava što ih je izdao posljednji Arpadović, kralj Andrija III. Mlečanin, isprava od 28. listopada 1300., danas se nalazi i čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u fondu hrvatskih plemićkih obitelji i vlastelinstava (s gradivom od 13. do 19. st.). Nekad je bila u arhivu Kraljevske ugarske komore u Budimpešti, koja je prikupljala dokumentaciju od srednjega vijeka i s područja hrvatskih zemalja, napose iz Slavonije. Ta isprava jest izvornik nastao u kraljevskoj kancelariji, na pergameni, pisan vrlo čitkim gotičkim paleografskim rukopisom, vrlo lijepe grafije te s otmjenim inicijalom i ispisom imena vladara kralja Andrije, kralja Ugarske, Dalmacije,

oznaku jedne župe i jedne države, kao i naslovu “kralj Rame ili Bosne” valja vidjeti kod M. Vege.¹⁵⁷ Starija su povijesna djela početak ugarske vlasti nad Ramom - Bosnom uglavnom smještala u 1137. godinu kao svojevrsni produžetak procesa koji je u Hrvatskoj započela *Pacta conventa*, pa je tako i Rama priznala vlast ugarskoga i tada već hrvatskoga kralja pod uvjetom da “ostane za sebe” – to jest da se u unutrašnjim odnosima ništa ne mijenja.¹⁵⁸

Novija historiografija ne veže početak ugarske vlasti nad Ramom i naziv Rama u naslovu ugarskih vladara za tu godinu, nego ga promatra u kontekstu bizantsko-ugarskih odnosa početkom druge polovice XII. stoljeća. “Uostalom”, nastavlja Klaić, da je Manojlo “smierao i na Bosnu, svjedoči naslov u jednoj ispravi od godine 1155.” Klaić ga donosi u latinskom prijevodu: “Manuel in Christo Deo fidelis rex Porphyrogenitus, Romanorum imperator, piissimus, semper Sebastus, Augustus ... Dalmaticus, Ungaricus, Bosthnicus, Servicus, Zecchicus ...” Car je, dakle, “od tih zemalja stvorio neku vrst baštine za svoga šticićenika Belu”. Takvu pretpostavku potvrđuje “i okolnost što je kraljević Bela još u Carigradu dao kovati novce kao kralj Rame”! I doista. Dajući 1875. g. “Opis jugoslavenskih novaca” Sime (Šime) Ljubić je, pozivajući se na Ruppaa, ustvrdio “da je Bela u to doba (tj. dok je bio u Carigradu) kovao novce kao kralj Rame”. Novac je imao natpis: MONETA BELE REGIS R(ame). Ako je Ljubićeva tvrdnja točna – a nema razloga da joj ne vjerujemo – onda je “misterij” Rame u naslovu ugarskih vladara riješen. Naime, Manojlo je u skladu sa stvarnim proširenjem svoje vlasti na

Hrvatske, Bosne i drugih zemalja krune Sv. Stjepana, Kraljevstva Ugarske (*Andreas Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie ... rex*), kako čitamo na početku teksta te isprave.” - *Miljenko Pandžić*; Hrvatski banovi i hercezi u doba posljednjeg Arpadovića kralja Andrije II./III. Drugi dio (1296.-1301.); Numizmatičke vijesti, br. 56.; Zagreb; 2003.; str. 96.

¹⁵⁷ *Marko Vego*; Postanak srednjovjekovne bosanske države; Svjetlost; Sarajevo; 1982.; str. 94.–103.

¹⁵⁸ “Ladislav je pripremio događaj od 1102., a Koloman je pripremio godinu 1137., kad je i Rama priznala vlast ugarskoga i hrvatskoga kralja, ali pod uvjetom da ostane za sebe. Ona nikad prije nije imala kralja ni krune, pa se ugarski kraljevi nikad nisu krunili na bosansko kraljevstvo, no njihov naslov glasi «rex Ramae», kralj Rame, čime je bila priznata bosanska državnost, premda Bosna nije nikada prije bila samostalna država. Zemljom su upravljali banovi, isprva s položajem iza hrvatskoga bana i palatina. Južni su Hrvati smatrali tada malu, ali važnu Dalmaciju vrijednijom od Bosne, no možda se otpad Bosne ima smatrati glavnom manom nagodbe s ugarskim kraljem Kolomanom.” - *Stjepan Delić Dubički*; Prvi Arpadovići kao hrvatski kraljevi i feudalni banovi; Hrvatsko kolo – knjiga XXI.; Matica hrvatska; Zagreb; 1940.; str. 190. i 191.
“Provođenje feudalnog sustava bio je dugotrajan i težak problem, koji su Arpadovići vješto i sretno rješavali; za njihova vremena povijest ne govori ništa o velikašima, plemićkim ili kmetskim bunama. Feudalni potezi Arpadovića, započeti zacijelo još 1091. u Posavskoj Hrvatskoj i na Jugu, uključivši i Bosnu, nisu bili primljeni s oduševljenjem, no održanje običajnog sustava i prava u južnoj Hrvatskoj moglo je pomirljivo djelovati i u Bosni. Taj razumni pravac vladarske politike uz prikladnu agitaciju potakao je zacijelo Bošnjake, da Arpadoviće priznaju za svoje kraljeve. Bosna je, ako ne već po smrti Zvonimirovoj g. 1089., onda od 1091., a najkasnije od 1102., živjela za se do 1137. Tada je primila Arpadoviće, svakako pod pogodbom, da i dalje uživa svoju unutarnju slobodu pod svojim banom, podređenim izravno kralju.” - *Isto*; str. 195.

Beline zemlje povećao i svoj vladarski naslov unoseći u njega sve stečevine u ratovima s Ugrima. Zato upravo 1166. g. ima, kako je nedavno konstatirao i G. Ostrogorski, zaista neobičan 'arhaistički' naslov.¹⁵⁹

Podrijetlo dinastije – “gotomanija”

Da bi slika “Bosne na Zapadu” bila potpunija, potrebno je još kratko prikazati podrijetlo dinastije Kotromanić, odnosno prikazati pitanje “gotomanije”. Podrijetlo bosanske vladarske dinastije, bez obzira, bilo ono gotsko ili ne, bila gotomanija samo legenda ili ne¹⁶⁰, još mnogo prije Orbinija na neki način prikazuje određene odnose Bosne sa Zapadom.

M. Orbini u svojoj *Regno degli Slavi* navodi da je Nijemac Kotromann kao baron ugarskoga kralja osvojio Bosnu u kojoj nije bilo vladara nakon smrti Kulina bana. Njegovi su se potomci umnožili, nasljedno vladali Bosnom po volji ugarskih kraljeva i po njemu se nazvali Kotromanićima.¹⁶¹ Ovo je osnova za tvrdnju o njemačkom podrijetlu bosanske dinastije. Tu teoriju treba razlikovati od teorije o gotskom podrijetlu Kotromanića prema kojoj je bila starosjedilačka obitelj još od doba vladavine Istočnih Gota, koja i Bosanskoj crkvi pronalazi korijen u gotskoj vjeri - arijanskom kršćanstvu. Pojedini autori kasnije su je obogatili, uvodeći i ilirsku komponentu, te ustvrdili da su Kotromanići ilirsko-gotskog podrijetla; ilirsku granu predstavljaju Kulin i Prijesda (ispravni oblik imena Prijezda), a kasniji bi Kotromanići bili iz gotske grane. Osim što sam naveo postojanje te teorije, neću se njome baviti, samo ću reći da povezuje ilirsku i gotsku granu na način koji ostavlja nedoumice i koji može cijelu teoriju dovesti u pitanje. Također treba imati na umu da su Bosnu znali zvati “gotskom zemljom” i

¹⁵⁹ Nada Klaić; Iz problematike srednjovjekovne povijesti Bosne – u časopisu: Prilozi, god. XIV., br. 14.-15.; Institut za istoriju, Sarajevo; 1978.; str. 39.; *Ista*; Srednjovjekovna Bosna; Grafički zavod Hrvatske; Zagreb; 1989.; str. 50. i 51.

¹⁶⁰ “Još u prvoj polovici 15. stoljeća vladajući krugovi tada već Bosanskoga Kraljevstva držali su istinitom predaju po kojoj je vlast dinastije Kotromanića nad Bosnom utemeljena na darivanju “zemlje” dalekom pretku tadašnjih kraljeva, “Kotromanu Gottu”, od ugarsko-hrvatskoga kralja.” – *Mladen Ančić*; Bosanska banovina i njezino okruženje u prvoj polovici 13. stoljeća; u: *Grupa autora*; Fenomen “Krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu – zbornik radova; Institut za istoriju u Sarajevu i Hrvatski institut za povijest, Zagreb; Sarajevo – Zagreb; 2005.; napomena 31. na str. 23.

¹⁶¹ *Mavro Orbini*; Kraljevstvo Slovena; Srpska književna zadruga; Beograd; 1968.; str. 140. i 141.

iz drugog razloga.¹⁶² Analizirajući Orbinija Thallóczy¹⁶³ tvrdi da on nije samo prenio stare izvore nego da im je dao i svoje tumačenje. Thallóczy smatra da je u Orbinijevo doba ili u doba izvora koji je Orbini koristio bilo poznato da je obitelj Kotromanića imala u Bosni nasljednu vlast; da su članovi te dinastije bili ugarski feudalci "... dijelom kao banovi, dijelom kao knezovi, kao što po dalmatinskom običaju piše", te da su Kotromani odavno prije bana Stjepana vladali Bosnom. Thallóczy dalje tvrdi da je tim činjenicama kasnije dodano njemačko podrijetlo dinastije na osnovi Lukarevićeva "mori appresso Stepano Cotromano, Conte di Bosna", pa je ime koje završava na man smatrano njemačkim i postalo Kotromann, a nosilac toga imena postao je Nijemac. Kasnije su, prema Thallóczyju, njemački genealozi preuzeli Orbinijevu tvrdnju pa su Kotromanići, zbog sličnosti i podudarnosti grbova, postali srodnici Schärffenbergovaca u Kranjskoj i Štajerskoj, i gospodara štajerskog Rogatca – feuda uz slavonsku granicu – kod kojih se prva generacija javlja pod krsnim imenom Kotromanića i na čijem posjedu postoji mjesto Kotrou. Za rogatačku se gospodu osim da su njemačkoga podrijetla tvrdi i obrnuto, da je njihovo podrijetlo slavensko – windisch.

"Gotomanijom" se više neću baviti, a sljedeći navod čitaocima će pomoći da steknu cjelovitiji uvid u to pitanje:

"Poistovjećenje Gota i Slavena svojstveno je latinskoj (i talijanskoj) redakciji pa nije isključeno da je na to utjecala dubrovačka romanska sredina. Kako se po svemu čini, ondje je priređena latinska verzija prvog dijela Ljetopisa popa Dukljanina. Domaći čovjek, Slaven, teško da bi se ikada proglasio Gotom, a da je to tako svjedoči i hrvatska redakcija. Ali, postavlja se pitanje: Kako je i zašto je došlo do pripajanja Libellus Gothorum Dukljaninovu Ljetopisu? Jedan od mogućih odgovora na to pitanje jeste postavka, koja se, doduše, može prvi put pismeno dokumentirati tek za prvu polovinu XV st., prema kojoj je bosanska vladarska dinastija gotskog podrijetla. Već i samo ime Kotroman - Got i Roman - moglo je podsjećati na Gote. Tezu o navodnom gotskom podrijetlu dinastije Kotromanić prihvaćaju i neki dubrovački izvori. Iz uputstva što ga je Vijeće umoljenih poslalo 14. 5. 1432. svojim poklisarima u Bosni, može se zaključiti da se pod Kotromanom Gotom (Cotromano Goto), koji je došao iz Ugarske, podrazumijeva Stjepan Kotroman. Tu se napominje da je Kotroman Got bio oženjen sa "dobrom Elisaldom", koja je u Dubrovniku našla utočište sa svoja tri sinčića, od kojih je jedan

¹⁶² "S obzirom na jake ćirilometodske tradicije u Bosni i Humu, na koje se nastavlja Crkva bosanska, Bosna i Hum su se u dalmatinskim gradovima nazivali "gotskom zemljom". Goti su za Dalmatince bili oni koji se u crkvi koriste svojim barbarskim jezikom i pismom. Kao što je poznato, i rimska crkva protivila se u pojedinim razdobljima slavenskoj liturgiji, pobijajući "nauk Metodov", "kojega nema u svetim knjigama", a ni "Metoda ne nalazimo među svetim piscima". A na splitskom sinodu iz 1060. latinski prelati tvrdili su čak da je glagoljicu, koju su nazvali "gotskim pismenima", pronašao neki "Metod, heretik koji je mnogo toga lažnoga napisao na slavenskom jeziku protiv pravila vjere, zbog čega je po sudu Božjem bio kažnjen iznenadnom smrću" (*F. Rački, Documenta, 189.-190., 205.*). Nakon nestanka Gota s povijesne pozornice, taj naziv označavao je heretika, a takvim su smatrani i oni koji se služe crkvenim knjigama na narodnom jeziku." - *Muhamed Hadžijahić; Povijest Bosne u IX i X stoljeću; Preporod; Sarajevo; 2004.; str. 119.*

¹⁶³ *Ljudevit pl. Thallóczy; Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmenskog arkiva; Glasnik zemaljskog muzeja, XVIII.; Sarajevo; 1906.; str. 430.-432.*

(Vladislav) bio djed tada vladajućega bosanskog kralja Tvrtka II. Isto to kažu Luccari i Resti. Nasuprot tome, Orbini kaže da je nakon smrti bana Kulina ugarski kralj poslao u Bosnu s vojskom jednog od svojih baruna imenom Cotromano Tedesco. Našavši zemlju bez gospodara, lahko ju je osvojio. Kralj ga je postavio za bana pa su tada u Bosni stalno vladali njegovi potomci. ...

U genealoškim ispravama Kotromanića s kraja XVIII st. iznosi se da Kotromanovići iz Patravlja kod Sinja (koji su u taj kraj doselili iz Hercegovine s početka XVIII st.) vode podrijetlo od nekog Ivana Kotromana Nijemca ("Joanni Cotromano Tedesco, che fu Bano della Bosna"). Dok se Ivan vremenski stavlja u doba poslije smrti bana Kulina, genealogija Kotromanovića, kao "conti de Cotromani", datira se u godinu 806. ("dal anno 806") (P. Stanić, *Isprave i rodopis*). Smatram da Stjepan Kotroman nije osnivač dinastije, nego da je ta kuća i prije njega vladala Bosnom. Prethodnici Stjepana Kotromana, ban Prijezda (oko 1250-1278) i ban Ninoslav (1232-1250) također su pripadnici iste stare vladarske kuće. Ban Ninoslav izričito kaže da su njegovi preci vladali Bosnom "od starine". Tragom ovih podataka Thallóczy zaključuje da su banovi Borić, Kulin, Ninoslav i Prijezda stajali u međusobnoj krvnoj vezi. Zaključak koji se nameće bio bi sljedeći: ako se znalo da se jezgra prvog dijela Ljetopisa popa Dukljanina odnosi na bosansku sklaviniju, a u isto vrijeme postojala je tradicija o gotskom podrijetlu bosanske vladarske kuće, moguće je da je u Ljetopis, i to najvjerojatnije u njegovu dubrovačku verziju, umetnut spis koji se našao u toj sredini, a govorio je o istočno-gotskim vladarima. "Gotomanija" u latinskoj verziji Ljetopisa popa Dukljanina, ne potječe, dakle, od domaćega slavenskog pisca. Tim imenom romansko stanovništvo primorskih gradova nazivalo je stanovnike unutrašnjosti. Dubrovačke gospođe još u XV st. pogrдно su nazivale "goticama" svoje sluškinje iz unutrašnjosti, kako je to zabilježio Tubero.

Ne treba zaboraviti da je na prostoru srednje Bosne u razdoblju od 490. do 535. postojala Teodorikova istočnogotska država, a poznat je običaj srednjovjekovnih pisaca da pojedine zemlje nazivaju njihovim starim imenima. Na području Bosne nisu izostali ni kulturni tragovi Gota. Pronađeni su komadi ostrogotskog nakita i novca te tzv. hambarine, urne uklesane u kamen.

V. Ćorović iznosi kao mogućnost da je Kotroman Got eventualno istovjetan s knezom Kotromanom, svjedokom iz povelje iz 1163. o pravima i povlasticama splitske crkve te da je bio povjerenik ugarskog kralja Stjepana sina Gejzina. (Pitanje o poreklu, 15-20.)

Truhelka, međutim, smatra da nadimak Goto potječe od imena mjesta u Slavoniji. Goto za Kučevo izvodi iz okolnosti da je u tom kraju poslije nastala crkva Sv. Marije de Goto. (Kolijevka i grblje, 45-57.)¹⁶⁴

Pitanje bosanskoga grba (i zastave) prema Thallóczyju

Thallóczy je izvijestio o jednom bosanskom srednjovjekovnom grbu: "Grb je Bosne žut štit sa crvenim potezom, a na šljemu kruna s paunovim repom."¹⁶⁵ Budući da

¹⁶⁴ *Muhamed Hadžijahić*; Povijest Bosne u IX i X stoljeću; Preporod; Sarajevo; 2004.; str. 119.-121.

¹⁶⁵ *Lj. Thallóczy*; Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije; Glasnik zemaljskog muzeja u BiH, V.; Sarajevo, 1893.; str. 29.

prema današnjim bosanskim povjesničarima, koji djela ranijih znanstvenika analiziraju u svjetlu vremena i političkih režima u kojima su djelovali, Thallóczyja prati glas promotora austrougarskih interesa i državnog prava, moglo bi se pomisliti da je takvim opisom bosanskoga grba htio priskrbiti legitimitet bosanskom simbolu - zastavi koju je Bosni dodijelio Franjo Josip.

Thallóczy nije krivotvorio povijesne podatke; ovdje je, ipak, u pitanju jedan malo poznat grb srednjovjekovne bosanske države koji je poslužio kao osnova za bosansku zastavu¹⁶⁶ u doba austrougarske vladavine 1878. – 1918. godine. Takva dvobojna zastava s crvenim i žutim (zlatnim), vodoravnim poljem, kao i grb (ruka sa sabljom), ušla je u upotrebu odmah nakon okupacije BiH 1878. godine, a službeno su (grb i zastava) dodijeljeni nakon aneksije 1908. godine. I sam čin aneksije obrazložen je pravom Franje Josipa kao austrijskog cara i mađarskog kralja na Bosnu na temelju prava srednjovjekovnih ugarskih kraljeva. Do aneksije je BiH bila okupirana, ali je formalno ostala pod vlašću turskoga sultana pa službena upotreba takva grba i zastave nije bila moguća.

Thallóczyjev opis bosanskoga grba govori nam ovo:

1. boja štita je žuta – to je heraldička oznaka za metal zlato; dakle štit je zlatne boje.

2. po zlatnom štitu crveni je potez; crveni potez može se tumačiti kao crvena gornja vodoravna pruga (gornji dio štita je crven) – u stvarnosti crveni chef u smislu *honorabile ordinaire*; ali i kao crvena kosa greda od gore desno prema dolje lijevo (*bande* opet u smislu *honorabile ordinaire*) kao što je na ostala dva bosanska srednjovjekovna grba. Druga mogućnost značila bi da bosanski grb nije bio plavi sa srebrnom (bijelom) kosom gredom, nego zlatni s crvenom kosom gredom; što se uopće ne slaže s povijesnim podacima; također bi tada bilo nemoguće aplicirati zlatne ljljane na zlatni štit grba. Tako ova druga mogućnost otpada.

Mislim da je Thallóczy gornje – prvo polje grba, zapravo pogrešno, nazvao potezom. Očito je da su Austrijanci znali za takav stari zlatno-crveni bosanski grb i iskoristili ga za boje zastave, a da su grb Rame iz XII. i XIII. stoljeća uzeli za grb BiH.

Thallóczy taj bosanski grb smješta u vrijeme bana Stjepana II. Kotromanića, njegove braće Vladislava i Ninoslava (Inoslava); odnosno Vladislavove djece Tvrtka I. i, između ostalih, prvorodene Marije. Marija, čija je majka bila Jelena Šubić, bila je prvorodena godine 1338. ili 1339., a 1352. godine udala se za Ulricha od Helfensteina. Tada je, s njom, i bosanski zlatno-crveni grb došao u Njemačku.

Takav bosanski grb gotovo je identičan sa starim grbom knezova Krčkih. Prolazeći 1330. godine pored senjskih zidina jedan anonimni španjolski fratar na njima je vidio grb krčkih knezova i opisao ga kao štit vodoravno razdijeljen na dva jednaka polja; gornje crveno, a donje zlatno. Prema drugoj varijanti donje je polje prvotno bilo srebrno, a zatim

¹⁶⁶ Umjesto “bosanska zastava” ispravno je reći “bosanske boje” ili “zemaljske boje” jer je tada službeni naziv bio “bosnische farben” ili “landesfarben”. Zemaljske su boje u Austro-Ugarskoj i Njemačkoj najčešće izvedene iz grba i koristile su se kao dekoracija na proslavama, na kokardama, nekada i na ordenima, a u slučaju zastave samo kao definicija boja. Samo vodoravno dvobojne zastave, kakva je zastava Bosne i Hercegovine, zemaljske su boje definirale zastavu gotovo u cjelosti (jer se nisu mogle opisati proporcije zastave). U ovom ću radu nadalje ipak rabiti izraz zastava.

je postalo zlatno. Takav su grb krčki knezovi rabili sve do 1430. godine, kad im je papa Martin V. dodijelio ime Frankopani i grb na kojem se nalaze **dva lava** okrenuta jedan prema drugom kako stoje na zadnjim nogama, a prednjim nogama lome kruh (frangere pane – lomiti kruh). Tako su krčki knezovi dobili novi grb i novo ime. Ipak, nastavili su rabiti i stari grb uz novi i davali su mu prednost, smještajući ga na desnu stranu. Jedina razlika između grba Bosne i grba knezova Krčkih jest u tome što je kod Krčkih u sredini gornjega crvenoga polja šesterokraka zvijezda, koje na ovom bosanskom grbu nema. Moguće je da je Thallóczy znao za zvijezdu, a da je nije spomenuo, jer je opisao samo raspored i boje polja na štitu grba; također je moguće da za nju nije znao. Međutim, na drugom (istovremenom) bosanskom grbu, koji je ban Stjepan II. Kotromanić rabio na svome novcu (i ne samo na novcu¹⁶⁷), nalazimo istu zvijezdu kao jedinu figuru na štitu. Štoviše, zvijezda je i kod Kotromanića i kod Krčkih tankih – vitkih krakova, i jednako orijentirana, tako da se prema gore ne nalazi vrh jednog od krakova, nego mjesto presjeka dva kraka; drugim riječima – i u jednom i u drugom slučaju zvijezda je rotirana za 30 stupnjeva u odnosu na uobičajeni položaj takve zvijezde. O tome nam svjedoči novac bosanskoga bana i grb knezova Krčkih na zaglavnom kamenu svoda južnog prostora supstrukcije Kapele Sv. Trojstva u Sokolcu.¹⁶⁸ Također se na istom lokalitetu, ali na zaglavnom kamenu svoda kapele od Sedam žalosti, nalazi i grb Gorjanskih s kojima su i Krčki i Kotromanići bili u vezi.¹⁶⁹

Slika 19. Grb knezova Krčkih na zaglavnom kamenu svoda južnog prostora supstrukcije Kapele Sv. Trojstva i grb Gorjanskih na zaglavnom kamenu svoda kapele od Sedam žalosti

Takva sličnost grbova ne može biti slučajnost. Oba zajedno s grbom Slavonije nalaze se na starim portulanima i putopisima.

¹⁶⁷ “U dubini od 2,5 m prilikom kopanja (u septembru 1950. godine, - prim. A. S.) uz potok nađena je kutija oko jedan kilogram težine sa otvorom po sredini, koja je bila zatvorena pomoću olova (po iskazu očevidaca). Na sredini kutije bio je amblem šestokraka zvijezda. Kutija je unutra žuta. U kutiji je bilo i srebrnih novaca (oko 60 komada). Kutija je ponovo zakopana, pa se dijelovi nisu još pronašli.“ - *Marko Vego*; Nalaz bosanskog novca u selu Klopču kod Zenice; Glasnik zemaljskog muzeja BiH – N. S. VI.; Sarajevo; 1951.; str. 323.

¹⁶⁸ *Drago Miletić i Marija Valjato Fabris*; Sokolac – frankopanski plemićki grad u Brinju; Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, svezak 10.; Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine; Zagreb; 2003.; str. 47.

¹⁶⁹ *Isto*; str. 41. i 47.

Anonimni kastiljski fratar 1350. godine napisao je djelo: *El Libro del Conoscimiento de todos los Regnos e Tierras e Señoríos que son por el Mundo e de las Señales e Armas que han cada Tierra e Señorío por sí e de los Reyes e Señores que los Proveen* i ilustrirao ga sa 113 slika zastava i grbova koje je ujedno i opisao u tekstu.¹⁷⁰

“Después d’esto partí de Venecia en la dicha galea tomé la marisma contra la Esclavonia, e pasé por una cibdat que dizen Aquilea, e otra que dizen Triesa, e dende fui a Parenzo, e llegué a una cibdat que dizen Sena que es en la Esclavonia, e otra que dizen Jara. E el rey d’esta Esclavonia á por señales un pendón amarillo a meitades, en la meitad bermeja que está cerca la vara está una estrella blanca, e la otra meitad del cabo es amarilla atal.

En el reinado de la Esclavonia es una sierra muy alta que dizen los montes de Boxina, donde nacen cuatro ríos muy grandes. Al primero dizen flumen Sar, al otro flumen Raba, al otro flumen Ur, al cuarto dizen flumen Rabeza. E todos estos cuatro ríos entran por el reino de Ungría e ayúntanse al gran río Danubio que nasce de las Alpes de Alemaña. E sabet que esta sierra Boxina parte la Germania e la Pavonia, e la Ungría, e la sierra está en medio, e son montes muy poblados de gentes, e tierra muy abundada de todas las cosas, pero non son cristianos católicos. E el señor d’ estos montes á por señales tales commo el rey de la Esclavonia.

E partí de Boxina e torné a la marisma a la cibdat de Sara, e dende a Simbichon, e a Narent. E el rey d’ esta tierra á por señales un pendón a cuarterones, los dos cuartos cárdenos, e los dos blancos atales.^{171,172} Dakle, Bosna je imala isti grb kao i Slavonija;

¹⁷⁰ <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=19510> (27. VIII. 2008.)
<http://descargas.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/01369513212347274654679/019510.pdf?incr=1> (27. VIII. 2008.)

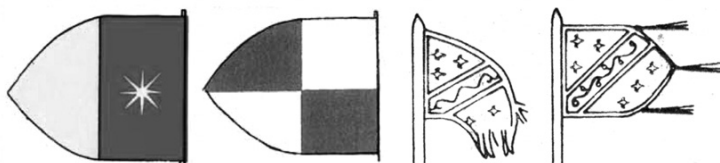
¹⁷¹ U prijevodu autora ovoga rada: “Nakon ovog odlaska iz Venecije krenuli smo prema Slavoniji (Esclavonia) te smo prošli kroz jedan grad koji se zove Akvileja (Aquilea) i drugi koji se zove Trst (Triesa) i odatle otišli u Parenco (Parenzo) i stigli u jedan grad koji se zove Sena koji je u Slavoniji (Esclavonia) i drugi koji se zove Jara. Kralj ove Slavonije (Esclavonie) ima kao obilježje jednu zastavu na dvije polovine, na svijetlosmeđoj, koja je blizu štapa, nalazi se bijela zvijezda, a druga polovina je žuta.

U kraljevstvu Slavonije (Esclavonia) nalazi se vrlo visoka planina koja se naziva planinama Bosne (los montes de Boxina), gdje izvire četiri vrlo velike rijeke. Prva se zove rijeka Sar, druga rijeka Raba, sljedeća rijeka Ur, a četvrta se zove rijeka Rabeza. Sve te četiri rijeke ulaze u kraljevstvo Ugarske i ulijevaju se u veliku rijeku Dunav koja izvire u Alpama u Njemačkoj. Zna se da ta planina Bosna (esta sierra Boxina) dijeli Germaniju i Panoniju (Pavonia) i Ugarsku te da je ta planina u sredini i njezine planine mnogo su naseljene i zemlja je jako bogata svim stvarima, ali nisu kršćani katolici. I gospodar tih planina za obilježje ima onakvo kakvo ima kralj Slavonije (E el señor d’ estos montes á por señales tales commo el rey de la Esclavonia).

Na odlasku iz Bosne (de Boxina) krenuli smo ka gradu Sara, a odatle u Simbichon i Narentu (a Narent). Kralj te zemlje za obilježje ima zastavu podijeljenu na četvrtine, dvije četvrtine ljubičaste, a dvije bijele bijele.”

¹⁷² U starim stranim tekstovima ime Bosne javlja se u vrlo sličnom obliku kao što je u ovom slučaju Boxina; npr. Boxena u: “in loco qui dicitur Boxena” - *Anto Babić*; Iz istorije srednjovjekovne Bosne; Svjetlost; Sarajevo; 1972.; str. 276. U Veneciji su katkad rabili isto ime - Boxina: venecijansko Veliko vijeće 15. XI. 1300. zaključuje da se uz pomoć

a to je upravo grb Bosne kakav je opisao Thallóczy i na njemu se, na sredini crvenog polja nalazi bijela (srebrna) zvijezda, a zastava je, zapravo, grb okrenut za 90 stupnjeva i postavljen na zastavno koplje. Isti način predstavljanja grba kao zastave imamo i kasnije kod bosanskih kraljeva, npr. Stjepana Tomaša 1444. godine.¹⁷³ A. Solovjev je na temelju portulana Angelina Dall'Orta iz 1330. godine, na kojem nema zastave Bosne, i koji je, prema njemu, bio izvor kastiljskom *El Libro del Conoscimiento*, pogrešno zaključio da je bosanska zastava ona koja je dana kao zastava trga Drijeva na Neretvi (Narenta).¹⁷⁴

Slika 20. Zastava (grb) Slavonije i Bosne te zastava (grb) Narente u *El libro del Conoscimiento*...; bosanska zastava nastala iz bosanskoga grba

U portulanu Angelina Dulceta¹⁷⁵ iz 1339. godine, kao i u Katalonskom atlasu (*Atlas Català*)¹⁷⁶ iz 1375. godine istu zastavu kao što je slavonsko-bosanska nalazimo i kao oznaku posjeda knezova Krčkih.

Slika 21. Naš teritorij u portulanu Angelina Dulceta i u Katalonskom atlasu

Dubrovnika oslobodi 50 Venecijanaca zarobljenih u Bosni: “qui dicuntur esse capti in partibus Boxine”. – Marko Šunjić; *Bosna i Venecija* (odnosi u XIV. i XV. st.); HKD Napredak; Sarajevo; 1996.; str. 18.

¹⁷³ Pavao Anđelić; Neka pitanja bosanske heraldike; *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu – arheologija*, N.S., svezak XIX.; Sarajevo; 1964.; str. 169.

¹⁷⁴ Isto; str. 168. i A. Solovjev; Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku; *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu – arheologija*, N.S., svezak IX.; Sarajevo; 1954.; str. 91.

¹⁷⁵ Zijad Šehić – Ibrahim Tepić; *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine*; Sejtarija; Sarajevo; 2002.; str. 26.
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b7759104r> (20. VIII. 2008.) http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Map_of_Angelino_Dulcert.jpg (20. VIII. 2008.) http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Map_of_Angelino_Dulcert_upside-down.jpg (20. VIII. 2008.)

¹⁷⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Catalan_Atlas i http://ca.wikipedia.org/wiki/Atlas_Catal%C3%A0 (20. VIII. 2008.)

Već sam naveo da nam tvrdnja N. Klaić ostavlja mogućnost da zaključimo da je Dujmo Krčki na položaju požeškoga župana zamijenio potomke bosanskoga bana Borića te da je tako barem u Požeškoj županiji uspostavljena veza između bosanskih vladara i Krčkih. Tu možemo tražiti razloge, ne samo za uporabu šestokrake zvijezde,¹⁷⁷ nego ponajprije za istovjetnost grbova Bosne, Slavonije¹⁷⁸ i Krčkih knezova¹⁷⁹.

Gdje onda tražiti prauzor za taj grb? Naravno, u Slavoniji, kod Babonića. U zagrebačkoj starogradskej vijećnici, na vanjskoj strani ograde galerije velike skupštinske dvorane naslikano je 20 teritorijalnih grbova sa zagrebačkoga područja. Među njima nalazimo i grb Kupčine. U internetskom izdanju djela Grbovi iz Starogradske vijećnice u Zagrebu¹⁸⁰ autorica Dubravka Peić Čaldarević kaže: "Kupčina je nekadašnja plemićka općina koja je rabila stari grb knezova Krčkih-Frankopana, a prvi se puta spominje u 15. stoljeću. Grb Kupčine: *Crveno-zlatno podijeljen štít: gore, zlatna zvijezda*. Prema pečatu iz 1492. godine, boje rekonstruirao Laszowski, 1936."

¹⁷⁷ Osnivač dinastije Kotromanića je (U)ban Prijezda I, rođak ranijeg bana Ninoslava. Prijezda I. banovao je od 1254. do 1287. Od njegove četvero djece nastavili su vladati Prijezda II. i Stjepan I. Kotroman, i to od 1290. do 1295. godine istovremeno. Kći Prijezde I. udala se za Stjepana Babonića - slavanskog bana 1310. – 1316. (neka nepouzdana rodoslovlja ovoj Prijezdinoj kćeri daju ime Katarina, a kao muža joj navode Radoslava Babonića). U vrijeme dok je Stjepan Babonić bio slavanski ban, ili kratko nakon toga, požeški veliki župan (obergespan) bio je Dujmo - krčki knez. Mišljenje je autora ovoga rada da u ovoj vezi treba tražiti razlog pojave šestokrake zvijezde na grbovima Krčkih knezova i bana Stjepana II. Kotromanića, odnosno razlog istovjetnosti njihovih grbova.

¹⁷⁸ Grb Slavonije, kakav je i danas u upotrebi, 1496. podijelio je Vladislav II. Jagelović - *Aleksandar Benažić*; Podrijetlo simbola kune na hrvatskom novcu; Numizmatičke vijesti, br. 54.; Zagreb; 2001.; str. 78., a o zvijezdi i polumjesecu kao starim hrvatskim heraldičkim motivima: *Aleksandar Benažić*; Polumjesec sa zvijezdom kao zemaljski simbol na hrvatskom novcu; Numizmatičke vijesti, br. 50.; Zagreb; 1997.; str. 76.

¹⁷⁹ O još jednoj zanimljivoj vezi Krčkih s Bosnom piše Truhelka: "Novci sa natpisom DUX PAVL . BAN MLADEN kovani su za života bana Pavla (umro 1312.), a novce sa natpisom . DUX PAVL . BAN MLADEN SECVNDVS kovao je poslije Mladin (umro 1321.) sam, koji se naslijedivši svoga oca zvao «secundus banus Bosne».

Ali i iza smrti Mladinove kovao se i dalje taj novac, a osobito knezovi krčki i veljski, Bartol i Dujmo, bavljahu se tim poslom, ta se jedna kovnica u Rijeci izrično spominje. Ti knezovi kovali su valjda istovjetan novac, ne mijenjajući na njemu ni sama natpisa, jer kao potčinjeni vazali mletačke republike nijesu smjeli sebi prisvajati pravo, što ga je sebi mogao prisvajati ban Pavao Šubić. Oni su dakle ili osobno krivotvorili novac mletački, ili su trpjeli, da se takov novac u njihovim zemljama krivotvori.

Kao što mletačko vijeće prosvjedovaše protiv prometa Uroševog novca, tako prosvjedovaše i protiv ovih hrvatskih pakovina. Obojici pako knezova stiže jedan odaslenik sinjorije za drugim, jedna prijetnja za drugom, da taj novac odstrane. Ti novci ukinuše se valjda tek 1342., kada je knez veljski, vinodolski i modruški, Dujmo, došao u Veneciju, da položi u ruke duždu zakletvu vijernosti." - *Ćiro Truhelka*; Slavoniski banovci; GZM u BiH; januar-mart 1897.; Sarajevo, 1897.; str. 18.

¹⁸⁰ Hrvatsko grboslovno i zastavoslovno društvo:

<http://www.hgzd.hr/?q=hr/starogradska> i <http://www.hgzd.hr/?q=hr/node/268> (29. VIII. 2008.)

Slika 22. Grb Kupčine u Starogradskoj vijećnici u Zagrebu

D. Peić Čaldarević nije u pravu. Iako je to grb potpuno istog izgleda kao što je bio stari grb Krčkih-Frankopana, grb Kupčine stari je slavonski grb opisan i prikazan u navedenim stranim izvorima. Također nije u pravu kada navodi da se Kupčina prvi put spominje u XV. stoljeću. Za Kupčinu znamo mnogo ranije od te 1492. godine. Govoreći o naseljima i imanjima na području Turopolja M. Marković kaže: “U sastavu čičanskog imanja nalazila su se vlastelinstva Kravarsko, Peščenica, Jamnica i Kupčina. Neka od njih izdavali su ivanovci u zakup. Tako su, primjerice, Borče i Slavine upravljali posjedom Peščenice i Lekenika. Posjedi Kupčina i Jamnica bili su neko vrijeme u zakupu Babonića. Godine 1328. imanja turopoljskih ivanovaca pripala su kralju Karlu. U zamjenu za njih kralj im je dao templarske posjede Starču i Trnavu u požeškoj županiji.”¹⁸¹ Isti autor također kaže: “Nakon ukinuća templarskog reda, ivanovci su stekli goleme posjede. Tada su oni naselili opustjele templarske samostane u Vrani, Zablaću, Sv. Jurju, Senju, Sv. Mariji kod Gore, Kupčini, Kamenskom, Dubici, Sjeničnjaku, Zagrebu, Sv. Martinu kod Zeline, Tkalcu, Glogovnici, Beli u Hrvatskom zagorju, Ivancu, Rasinji, Našicama, Sv. Martinu kod Vaške i još neke. Nakon 1312. godine ivanovci su prenijeli svoj priorat iz Marče u Vranu, gdje je starješinstvo njihova reda ostalo do pada Vrane pod vlast Turaka.”¹⁸² Osim Kupčine ovdje je naveden i Sjeničnjak, posjed koji nam je poznat pod imenom Steničnjak, koji su također uživali Babonići.

Grb koji je sa sobom u Helfenstein odnijela 1352. godine Marija, kći banova brata Vladislava, bio je, kako je rečeno, zlatno-crveni, bez zvijezde. Možemo li takvu grbu pronaći trag u njezinoj novoj domovini? U opatiji Blaubeuren u istoimenom gradu njemačke pokrajine Baden-Württemberg nalazi se u Kapitel sali kameni reljefni epitaf Ulrichu od Helfensteina (umro 1361. godine) i njegovoj majci Agnezi od Württemberga s grbovima Württemberga i Helfensteina iznad glava pokojnika, te Bosne i Toggenburga ispod nogu. Postoji i mišljenje da je na mjestu bosanskoga grba zapravo grb Hohenberga. Takvo mišljenje neodrživo je iz najmanje dva razloga: 1. čini se da se u sredini gornjega

¹⁸¹ *Mirko Marković; Zagrebačke starine – Prilozi poznavanju prošlosti grada Zagreba; Naklada Jesenski i Turk; Zagreb; 2006.; str. 200. i 201.*

¹⁸² *Isti; Hrvatsko plemstvo, svećenstvo i redovništvo; Naklada Jesenski i Turk; Zagreb; 2003.; str. 176.*

polja toga grba nalaze tragovi određenog simbola, vjerojatno zvijezde, kakva na grbu Hohenberga nije bilo – štiti hohenberškoga grba podijeljen je u dva polja: gore srebrno (bijelo), dolje crveno bez ikakva simbola; 2. ako bi to mišljenje bilo ispravno, onda bi grbovi pripadali ovako: grb majke (Württemberg); grb sina – Ulrich VI. (Helfenstein); grb svekrve sinovljeve - Ulricha VI. - kćeri (Hohenberg) i grb prve očeve – Ulricha IV. - žene (Toggenburg). Međutim, Ulrichova kći Ana od Helfensteina (1330. – 1392.) prije 17. ožujka 1359. udala se za Fredericha IV. od Tecka (sina vojvode Konrada IV. od Tecka i Ane - Agneze od Hohenberga). Jasno je da se grb obitelji von Teck nije mogao naći na epitafu jer ga Helfensteinovci udajom kćeri nisu mogli steći, a također ni grb Hohenbergovaca koji je mogao biti pripojen samo grbu Teckovih, nikako grbu Helfensteina. Sa spomenutom Anom - Agnezom kuća se Hohenberg ugasila, a bila je ponovno uspostavljena 1900. godine carskim dekretom Franje Josipa, kojim je Sofiju Chotek proglasio vojvotkinjom od Hohenberga radi njezina vjenčanja s nadvojvodom Franjom Ferdinandom. Tako je kuća Hohenberg, iako nova, ipak povezana s Bosnom ubojstvom prijestolonasljednika i njegove žene u Sarajevu 1914. godine. Taj brak između Franje Ferdinanda i Sofije bio je morganatski.¹⁸³ Iz tog razloga niti jedno od četvero njihove djece nije moglo biti u nasljednom redu austrougarskoga prijestolja. Vrlo su rijetki morganatski brakovi u kojima mlada pripada višem rangu od mladoženje. Tradicionalno se titula žene nije prenosila brakom. Ipak su takve nevjeste znale biti tražene, upravo zbog svoga ranga, jer se time i ugled plemićkoga roda u koji su se udale povećavao. Tako je i brak bosanske vojvotkinje Marije s grofom Ulrichom V. od Helfensteina bio morganatski sa višim rangom mlade u odnosu na mladoženju.¹⁸⁴ Pregledom rodoslovlja toga plemićkog roda kroz četiri generacije, od djeda Marijina muža do Marijine djece, lako je utvrditi da su Helfensteinovci sklapali brakove sa sebi ravnima te da su bosanska Marija i spomenuti Fridrih IV. od Tecka (muž Ane od Helfensteina) jedine osobe s vojvodskim rangom koje su sklopile brakove s tim grofovima. To je razlog zašto se na epitafu nalazi bosanski grb, a ne grb grofova od Hohenberga, čija se kuća ugasila u generaciji navedene Ane – Agneze (koja se udala za Fridrihova oca Konrada IV. od Tecka) s njezinim bratom Rudolfom III., kojega kći Margareta nije mogla naslijediti, i njezinim rođakom, također, Rudolfom, koji nije nastavio vladati grofovijom nakon svoga oca Heinricha.

Ostaje nam još da se pozabavimo obitelji von Toggenburg i razlogom pojavljivanja njezina grba na epitafu; ipak je malo vjerojatno da je tu isklesan zato što je iz te kuće dolazila Margareta - prva žena Ulrichova oca, kad ležeće figure predstavljaju pokojnike: njegova sina pored svoje majke, Ulrichove druge žene.

Grofovija Toggenburg nalazila se na području današnje Švicarske. Obitelj se prvi put spominje 1044. s Diethelmom I. od Toggenburga, a s grofovskom titulom 1209. godine. Toggenburški grofovi bili su vladari zaštitnici - Vogtei - opatije Fischenen, osnovane

¹⁸³ Morganatski brak – neravan brak – brak između strana nejednakog statusa. Morganatski brakovi u srednjovjekovnoj Europi najčešći su bili u njemačkim zemljama, gdje je statusna jednakost među supružnicima smatrana važnim pravilom kod visokoga plemstva i vladajućih kuća uopće. To su tzv. brakovi lijeve ruke, jer mladoženja pri sklapanju braka pruža svoju lijevu ruku dok mlada pruža desnu.

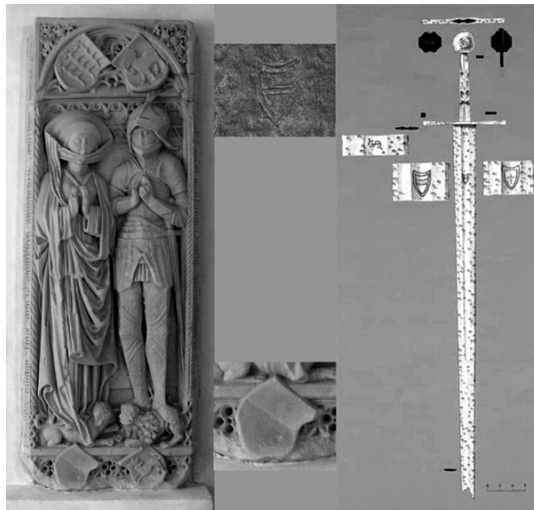
¹⁸⁴ U sličnom se morganatskom braku Marija Luiza, vojvotkinja od Parme, a rođenjem habzburška nadvojvotkinja, udala za grofa.

Slika 23. Položaj Kupčine i Steničnjaka te područje od Medvedgrada do Steničnjaka na zemljopisnoj mapi

1138. godine; u njoj je oko 1200. godine živjela i sahranjena Sv. Ita (Idda – Ida) od Fischingena (oko 1140. - oko 1226.), štovana na cijelom teritoriju današnje Švicarske. Zbog njihove veze s opatijom legenda je Sv. Itu povezala sa Toggenburzima, tako što ju je u XII. stoljeću udala za Diethelma IV. od Toggenburga (umro oko 1209. godine), a po kasnijoj verziji za navodnoga grofa Heinricha iz iste kuće. Ista je legenda Sv. Iti pronašla i oca u osobi grofa od Kirchberga kod Ulma.¹⁸⁵ Tako je Sv. Ita od Fischingena postala Sv. Ita od Toggenburga, a Toggenburzi su dobili sveticu iz svoje obitelji koja im je, mnogo godina nakon smrti, preko njihove zaštitničke vlasti nad opatijom, u vrijeme fanatičnoga štovanja svetačkih moći diljem Europe, donosila velike prihode od hodočašća. Takvi Toggenburzi bili su izvrsna prilika za Helfensteinovce, naravno, ako udaja u Helfenstein donosi miraz; tako se osim Margarete i njezina sestra Katarina tamo udala za Eberharda.

Malo je razloga bilo za grb Hohenberga na ovom epitafu, zapravo ga i nema. Grbovi Württemberga, Bosne i Toggenburga simboliziraju tu najbolje ženidbene akvizicije koje je kuća Helfenstein uspjela napraviti, a o mirazu koji je tamo ponijela bosanska vojvotkinja Marija pisao je Thallóczy.¹⁸⁶ Isti bosanski grb nalazimo i na maču koji je evidentiran u zbirci Zemaljskog muzeja BiH pod inventarskim brojem 6896.¹⁸⁷

Slika 24. Epitaf Ulrichu od Helfensteina i njegovoj majci Agnezi od Württemberga u Kapitel sali opatije Blaubeuren s bosanskim grbom i mač s istim grbom iz zbirke Zemaljskog muzeja

¹⁸⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Counts_of_Toggenburg
http://en.wikipedia.org/wiki/Fischingen_Abbey
http://de.wikipedia.org/wiki/Idda_von_Toggenburg (30. VIII. 2008.)

¹⁸⁶ Lj. Thallóczy; Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije; Glasnik zemaljskog muzeja u BiH, V.; knjiga 1.; Sarajevo; 1893.; str. 24. i 25.

¹⁸⁷ Mirsad Sijarić; Mačevi 10. – 15. stoljeća iz Bosne i Hercegovine; Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine; Sarajevo; 2004.; str. 50.–57. Na žalost, mjesto pronalaska i način na koji je mač dospio u muzejsku zbirku nisu poznati.

Thallóczy je uočio sličnost grbova grofova goričkih (Görz - Gorica) i Babonića: “Uza sve ove dokaze pridolazi još grb goričkih grofova, koji u pojedinim sastojcima pokazuje toliko analogije s grbom Blagajaca, da moramo obadva spojiti u jedno na samo sa spoljašnjih uzroka, već i prema vrijednosti samog prijedmeta.”¹⁸⁸ Na štitu grba goričkih grofova i Babonića nalazimo crvene i srebrne (bijeles) grede i figuru propetog lava. Štit grba na pečatu bana Stjepana Babonića iz 1295. godine nema lava nego samo tri crvene i tri srebrne grede; iznad i desno od štita (heraldička strana) dva su križa, a lijevo jedna šestokraka zvijezda. Daljom redukcijom iz toga grba nastaje grb Bosne – Slavonije – knezova Krčkih: broj greda, koje sada dobivaju vodoravni položaj, smanjuje se na po jednu crvenu i srebrnu; srebro, što je često u heraldici, postaje zlato (primjerice na grbu Krčkih knezova, gdje je, prema jednoj varijanti priče anonimnoga španjolskog fratra, donje polje grba Krčkih knezova prvotno bilo srebrno, a zatim je postalo zlatno); a zvijezda prelazi u središte gornjeg crvenog polja.

Slika 25. Grb grofova goričkih (Görz-Gorica), pečat tirolskog i goričkoga grofa Meinharda IV. te pečati Radoslava I. (1278.) i bana Stjepana Babonića (1295.)

Slika 26. Heraldički motivi na bosanskim stećcima: šestokraka zvijezda kao ukras na cjelovitom grbu, motivi šestokrake zvijezde na štitovima

Thallóczy također uočava transformaciju zvijezde u ružu u grbu Babonića: “Šteta je, što ne poznajemo ostale pečate blagajske porodice od XIV. i XV. stoljeća, jer je u to doba unišao prvinom zvjezdan ukras pečata u obliku ruže u grb. Heraldička legenda stopila se sa pitanjem o podrijetlu, s jednim se argumentisalo za ono drugo. Od slavonske ruže postala je Orsinijeva ruža, od popriječnih gredica Orsinijevski već popriječni zavoji, od lava megjed.”¹⁸⁹ Tako grb obitelji Blagaj – Ursini nalazimo kod Ulricha von Richentala: Dolazak antipape Ivana na Koncil u Konstanzu 1414. godine. Ne trebamo

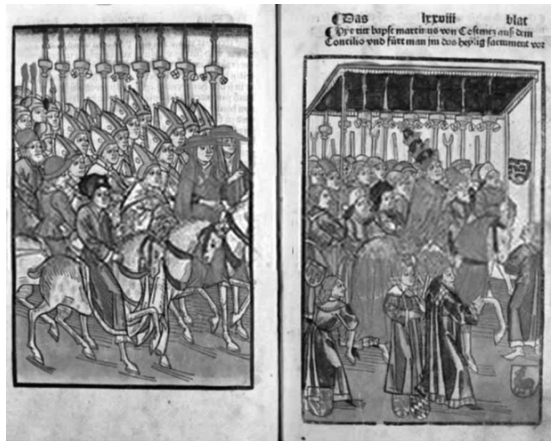
¹⁸⁸ *Ljudevit pl. Thallóczy; Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova; Glasnik zemaljskog muzeja u BiH; Sarajevo; juli – septembar 1897.; str. 382.*

¹⁸⁹ *Isto; str. 394.*

se uopće čuditi ako se slična transformacija dogodila i kod Kotromanića, ako je i bosanski ban Stjepan II. Kotromanić uz grb sa šestokrakom zvijezdom koristio i drugi s ružom umjesto zvijezde i ako se pojavi njegov novac sa slavonskom ružom na grbu. Pečatni prsten Pribinića, velikaškog roda iznimno bliskog i vjernog Kotromanićima (toliko da su čak i zajedno sahranjivani) svjedoči o grbu te porodice, koji su dobili od bosanskih vladara i koji upravo izgleda kao grb Stjepana II. na kojem je šestokraka zvijezda pretvorena u ružu.¹⁹⁰

Slika 27. Thallóczyjeva slavonska i Ursinijeva ruža na grbu – grbovi Ursini; Blagaj-Ursini; Babonić-Blagaj i pečatni prsten Pribinića

Slika 28. Grb Blagaj-Ursini; dolazak antipape Ivana na Koncil u Konstanz 1414. godine u kronici koncila u Konstanzu 1414. – 1418. Ulricha von Richenthala

¹⁹⁰ “Osim brokatne tkanine - o kojoj će biti riječi - pažnju privlači masivni srebreni pečatni prsten s predodžbom grba, vlasništvo obitelji Pribinića, posebno bliske bosanskoj kraljevskoj kući. Radi se o tzv. potpunom grbu sa štitom, kacigom, plaštom i perjanicom; iz kacige se uzdiže lik vuka nakostriješene dlake - čest motiv europske heraldike. ... Tu se, kako pokazuje slučaj jednog velikaša iz obitelji Pribinića ukopanog zajedno s kraljem Tvrtkom I, stara vrsta zajedništva zasnovana na “vjernoj službi” i “vjeri gospodskoj” pretkala u vječno “zajedništvo” ... U heraldičkom smislu potpunom grbu pripada i prikaz s pečatnog prstena Pribinića, pronađenog u grobnici Tvrtka I: štit (iz kojeg izbija lik vuka), kaciga, plašt i perjanica.” - *Dubravko Lovrenović*; Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387 – 1463; Synopsis; Zagreb – Sarajevo; 2006.; str. 497., 498., 509., 533. i slika 32. na str. 492.

Novci bana Stjepana II. s prikazom viteške turnirske kacige s ukrasima i s grbom sa šestokrakom zvijezdom

Seriya od tri novčića bosanskoga bana Stjepana II. Kotromanića stilska je i motivska iznimka među kovovima toga vladara. Na aversu ta tri novčića prikazan je motiv viteške turnirske kacige. Na dva novčića te serije taj je motiv, uz legendu, jedini, a na trećem novčiću ispod šljema je štit u kojem je šestokraka zvijezda. Iako su to isti elementi na sva tri novčića, bitna je razlika među njima očigledna. O grbu se ne može govoriti ako on ne sadrži štit; a štit bez ostalih elemenata i dalje je grb - doduše grb koji nije cjelovit. Budući da na dva novčića nedostaje ključni element grba, ne možemo govoriti o nekompletnom grbu nego samo o viteškim, u ovom slučaju turnirskim, ali naravno i dalje heraldičkim, simbolima. Jedino treći novčić zadovoljava kriterij da se motiv prikazan na njemu proglasi grbom. Stoga, mislim da je ovu seriju potrebno podijeliti u dvije: jedna s prikazom viteške kacige s ukrasima (dva novčića) i druga s prikazom cjelovitoga bosanskoga grba (jedan novčić). I. Rengjeo je, uz kacigu s plaštem ili bez plašta, ukrase opisao ovako: jastučić (s upitnikom), rozeta i čelenka od perja.^{191,192} Mislim da nije prikazan jastučić nego pokretni, lepršav uređaj razapet poput jedra koji je trebao ostaviti snažan dojam na suparnike, sudionike i promatrače turnira. Isti prikaz nalazimo na grbu Württemberške obitelji Kemnat i na novcu akvilejskoga patrijarha Marquarda od Randelle (Marquard von Randeck 1365.-1381.).

Slika 29. Grb obitelji Kemnat u *Wappenrolle von Zürich*; novac akvilejskog patrijarha Marquarda od Randelle i neki turnirski viteški ukrasi

Štit se može povezati s osobom kojoj pripada u svakoj situaciji, i u ratu i u miru; kacigu s ukrasima ističu samo osobe koje sudjeluju na viteškim turnirima. Osoba koja nije sudionik turnira na svoj štit ne stavlja šljem s ukrasima, ali i dalje ima svoj štit s kojim sudjeluje u ratu. Tako se, da bi se pojavio cjelovit grb, kao uvjet javlja viteški turnir. Ukrasi na šljemu imali su svrhu da jasno označe nosioca, naglase bogatstvo i rang, kao i da ostave snažan dojam na protivnika, organizatore i promatrače turnira. Zato su, jako često, ukrasi bili glomazni, rotirajući ili lepršavi, nerijetko identični prikazima na štitu nosioca. U ratu ukrasi ne samo da nisu mogli postići svrhu plašenja neprijatelja, nego su bili potpuno nepraktični, pa i opasni za nosioca. Zato nisu ni pripadali u ratnu opremu.¹⁹³

¹⁹¹ Ivan Rengjeo; Novci bosanskih banova i kraljeva; Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu (GZM); god LV. – 1943.; Sarajevo; 1944.; str. 275.

¹⁹² Ukrasu bi odgovarao izraz krijesta (lat. crista, eng. crest). Čelenka (izvorno srednjovjekovni nakit muške kape izrađen od srebra ili zlata, nekada i s dragim kamenjem) samo je dio ukrasa (nakita), a koristila se i kao odlikovanje, ali i oznaka čina u vojsci.

¹⁹³ Stephen Slater; *The Illustrated Book of Heraldry*; Hermes House; London; 2006.; str. 25.-26. i 58.

Vladari nisu sudjelovali na turnirima kao borci, kao što nisu ni u ratu kopljem jurišali na neprijatelja, niti su sami nosili svoju zastavu. Ipak i na pečatima i na novcu znaju biti prikazani kao vitezovi u punoj turnirskoj ili ratnoj opremi, s kopljem i zastavom. To je njihov privilegij.

Već sam pokazao da šestokraka zvijezda na novcu bana Stjepana II. nema veze sa Srbijom, nego da je isključivo bosansko-slavonske provenijencije. Isto tako ni pojavu šljema s ukrasima na novcu bana Stjepana II. Kotromanića ne treba povezivati s istim prikazom na srpskim novcima, kojima su bosanski bili vjerojatan uzor, nego s turnirskom tradicijom koja se u Bosni ili vezana za Bosnu može pratiti još od vremena bana Ninoslava (prva polovica XIII. stoljeća), o čemu svjedoči Ninoslavov pečat s prikazana dva konjanika u borbi.¹⁹⁴ Budući da oba viteza na tom pečatu nose isti štit (Ninoslavov grb s lijevom kosom prugom (barre), jasno je da je to bio turnirski dvoboj banovih vitezova, a ne borba neprijatelja u ratu, gdje bi prikazi na štitovima morali biti različiti.

Inače je prikaz kacige s ukrasima jako rijedak i očito samo kratkotrajno rabljen kod bana Stjepana II. Kotromanića, a suprotno tome prilično je čest na srpskom novcu pa su ga, prema M. Jovanoviću,¹⁹⁵ u sedamdeset godina rabili posljednji Nemanjići, Mrnjavčević, Brankovići, Lazarevići, zetski Balšići; kod Jovana Olivera na mjestu čelenke javlja se ljudska glava en face i koso postavljeni skiptar na desnoj strani – tako da sve izgleda kao nespretni prikaz vladara sastavljen od elemenata šljema sa čelenkom. Prikaz štita s kacigom i ukrasima od svih Nemanjića rabi jedino Stefan VIII. Uroš IV. Dušan kao kralj.¹⁹⁶ Na slici Dušanova novčića u radu M. Jovanovića *Srpski srednjovekovni novac*; Beograd - 1984. (kat. br. i slika 34.) i u časopisu *Numizmatičar*, br. 11.; Beograd – 1988. ne može se razabrati nalazi li se u štitu šestokraka zvijezda ili orao. Ipak nije nemoguće da je Dušan koristio i orla pred kraj svoje kraljevske vladavine kao najavu da će uskoro postati car. P. Anđelić stoga bi djelimično mogao biti u pravu kad kaže: “Za sada samo konstatiramo njezino postojanje i činjenicu da ni štit sa zvijezdom ni čitav grb nisu upotrebljavani kod srpskih vladara, pa, prema tome, nisu mogli biti otuda ni preuzeti (na novac bana Stjepana II. Kotromanića – prim. A. S.).”¹⁹⁷ Dušan je mogao znati za orla i koristiti orla na svome novcu, i to možda baš na ovom komadu, kako je objašnjeno u svjetlu vazalskih odnosa: “Kad bi jedan lokalni dinast, Jovan Oliver, koji je bio oženjen bizantskom princezom, i koji je prema riječima Ivana Kantakuzena bio u Srbiji prvi čovjek po moći, odmah nakon cara Dušana, rabio lik kojim se ističe carska vlast i k tome još kovao novac s tim likom, tada bi se to moglo shvatiti kao pretenzija na carsko dostojanstvo – to Dušan, Oliverov sizeren, nikako ne bi mogao dopustiti.”¹⁹⁸

¹⁹⁴ Pavao Anđelić; Srednjovekovni pečati iz Bosne i Hercegovine; Akademija nauka i umjetnosti BiH; Sarajevo, 1970., str. 9. - 11.

¹⁹⁵ M. Jovanović; Srpski srednjovekovni novac; samostalno izdanje autora; Beograd; 1984.

¹⁹⁶ Isto; str. 11. – 22. i slike iza toga.

¹⁹⁷ Pavao Anđelić; Neka pitanja bosanske heraldike; Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu – arheologija, N.S., svezak XIX.; Sarajevo; 1964.; str. 165.

¹⁹⁸ Aleksandar Benažić; Pojava i simbolika dvoglavog orla; Numizmatičke vijesti, br. 52.; Zagreb; 1999.; str. 117.

Dinar bana Stjepana II. Kotromanića s motivom bosanskoga grba – štitom sa šestokrakom zvijezdom prvi je put prikazan javnosti u časopisu *Bosanska vila*, br. 3.-6. iz 1910. godine u članku njegova tadašnjega vlasnika Ljube Kovačevića iz Beograda. Isti novčić naveden je u Rengjelovu radu *Novci bosanskih banova i kraljeva* (GZM 1943. – 44.), kao i u njegovu *Corpusu* iz 1959., a napominje se da se nalazi u Beogradu. Nije prijavljeno postojanje drugog ili drugih primjeraka toga novca i takvo stanje je, koliko znam, ostalo do danas, uz mogućnost, kako sam već rekao, da je taj bosanski ban rabio u grbu i slavonsku ružu umjesto šestokrake zvijezde, pa možda i kovao novac s takvim grbom.

Lj. Kovačević u *Bosanskoj vili* iz 1910. godine tvrdi da je ban Stjepan II. kovao novac “ugledajući se u tome, valjda, na svoje rođake i susjede Nemanjiće”, te da i “Stefanov novac, koji se ovdje prikazuje, spada u V vrstu njegovijeh novaca po Ljubićevoj podjeli, koja je čista kopija take iste vrste Dušanovijeh novaca; ali se razlikuje od oba opisana primjerka tijekom, što ima ispod šljema štit, kojega ovi nemaju.”¹⁹⁹ Dakle, Dušanov novac sa štitom i kacigom s ukrasom tada nije bio poznat numizmatičkoj javnosti, a poslije njegova pronalaska, bez ikakve argumentacije, novac je bana Stjepana proglašen imitacijom, a Dušanov uzorkom za imitiranje. S obzirom da su to bili vladari suvremenici, teško je argumentirano tvrditi da je Stjepan kopirao Dušana, što, osim stalnog ponavljanja, nitko nije uspio dokazati. Prije će biti da su se raniji numizmatičari i povjesničari uklapali u već otprije skrojenu sliku prema kojoj je bosanska numizmatika, barem u svojim počecima, mlađi brat onih susjednih - hrvatske i srpske. Za hrvatsku numizmatiku to stajalište može većim dijelom biti točno - Šubići, dubrovački i slavonski utjecaj – što je autor ovoga rada i pokazao. Tu se radi o plodnoj suradnji “rubnih područja”. S druge strane, povijest nam ne daje takve podatke za odnos Bosne sa svojim istočnim susjedom pa plodna suradnja i razmjena ideja sa Srbijom ostaju tek puka, a ničim dokaziva, nagađanja. Također, kako sam već rekao, stanje srpske numizmatike, te atribucije i datacije srpskoga novca nemanjičkoga doba ne mogu se uopće smatrati ispravnim i pouzdanim da bi same poslužile kao uporišta za druge teze u numizmatičkoj znanosti.

IZVORI ILUSTRACIJA

Slika 19. – *Miletić, Drago i Valjato Fabris, Marija*; Sokolac – frankopanski plemićki grad u Brinju

Slika 20./3., 20./4. - *Anđelić, Pavao*; Neka pitanja bosanske heraldike

Slika 22. - *Peić Čaldarević, Dubravka*; Grbovi iz Starogradske vijećnice u Zagrebu

Slika 23./2. - *Klaić, Nada*; Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku

Slika 24./2. - *Sijarić, Mirsad*; Mačevi 10. – 15. stoljeća iz Bosne i Hercegovine

Slika 25./2., 25./3., 25./4. - *Thallóczy, Ljudevit*; Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova

Slika 26./1., 26./2. – *Bešlagić, Šefik*; Leksikon stećaka

¹⁹⁹ *Ljuba Kovačević*; Dva nepoznata bosanska novca; *Bosanska vila*, br. 3.-6.; Sarajevo; 1910.; str. 66.

Slika 26./3., 26./4. – *Ćurčić, Vejsil*; Starinsko oružje u Bosni i Hercegovini

Slika 27./2., 27./3. - *Pandžić, Miljenko*; Hrvatski banovi i hercezi u doba posljednjeg Arpadovića kralja Andrije II./III. Drugi dio (1296.-1301.)

Slika 27./4. - *Radojković, Bojana*; Zapadni uticaji na primenjenu umetnost Bosne u XIV i XV veku

Slike 29./3., 29./4., 29./5. - *Slater, Stephen*; The Illustrated Book of Heraldry

LITERATURA

---, Fojnički grbovnik, Rabić, Sarajevo, 2005.

Ančić, Mladen, Putanja klatna – Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Bosna u XIV. stoljeću, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru – ZIRAL - Zajednica izdanja ranjeni labud, Zadar - Mostar, 1997.

Anđelić, Pavao, Neka pitanja bosanske heraldike, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu – arheologija, N.S., svezak XIX., Sarajevo, 1964.

Anđelić, Pavao, Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 1970.

Aščić, Ivo, Teško se živi u planini, u časopisu: Kalendar svetog Ante, 2007., Svjetlo riječi, Sarajevo, 2006.

Avdić, Kamil Y., Bosna u historijskoj perspektivi, izdanje autora, Beč, 1973.

Babić, Anto, Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni, u časopisu: Radovi – knjiga XIII. (odjeljenje istorisko-filoloških nauka knjiga 5.), Naučno društvo NR BiH, Sarajevo, 1960.

Babić, Anto, Iz istorije srednjovjekovne Bosne, Svjetlost, Sarajevo, 1972.

Banac, Ivo, Grbovi – biljezi identiteta, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1991.

Benažić, Aleksandar, Pojava i simbolika dvoglavog orla, Numizmatičke vijesti, br. 52., Zagreb, 1999.

Bešlagić, Šefik, Leksikon stećaka, Svjetlost, Sarajevo, 2004.

Celestin, Vjekoslav, Opis nekih bosanskih novaca, Glasnik zemaljskog muzeja u BiH, 1898.

Čošković, Pejo, Bosansko-ugarski odnosi u širem kontekstu političkih gibanja u X stoljeću, u: Grupa autora, Bosna i Hercegovina i svijet, Institut za istoriju, Sarajevo, 1996.

Ćorović, Vladimir, Pitanje o poreklu Kotromanića, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklore - knjiga peta, Beograd, 1925.

Ćurčić, Vejsil, Starinsko oružje u Bosni i Hercegovini, Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu (GZM), god. LV. – 1943., Sarajevo, 1944.

Delić, Stjepan Dubički, Prvi Arpadovići kao hrvatski kraljevi i feudalni banovi, Hrvatsko kolo, knjiga XXI., Matica hrvatska, Zagreb, 1940.

Dizdar, Mak, Stari bosanski tekstovi, Svjetlost, Sarajevo, 1971.

- Dolenec, Irislav*, Hrvatska numizmatika od početka do danas, Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke Zagreb, Zagreb, 1993.
- Fine, John V. A. JR*, Bosanska crkva: novo tumačenje, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 2005.
- Fisković, Cvito*, Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini, u zborniku: Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura", Muzej grada Zenice, Zenica, 1973.
- Giljferding, Aleksandar F.*, Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji 1858. god., Veselin Masleša, Sarajevo, 1972.
- Hadžihuseinović, Salih, Sidki - Muvekkit*, Tarih-I-Bosna – Povijest Bosne - knjiga 1., El-Kalem – Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1999.
- Hadžijahić, Muhamed*, Povijest Bosne u IX i X stoljeću, Preporod, Sarajevo, 2004.
- Hrabak, Bogumil*, Tradicija o srednjovjekovnoj Bosni u Dubrovniku XV i XVI veka, Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura", Muzej Grada Zenice, Zenica, 1973.
- Jalimam, Salih*, Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni, IPP Hamidović, Tuzla, 1999.
- Jalimam, Salih*, Historija bosanskih bogomila, IPP Hamidović, Tuzla, 1999.
- Jovanović, M.(Miroslav)*, Srpski srednjevekovni novac, izdanje autora, Beograd, 1984.
- Jovanović, Miroslav*, Naša srednjovekovna numizmatika (razmišljanja – računanja – pretpostavke), Numizmatičar, br. 11., Narodni muzej Beograd – Srpsko numizmatičko društvo, Beograd, 1988.
- Jovanović, Miroslav*, O kraljevskom krunisanju Stefana Prvovenčanog, časopis Dinar, br. 29., Srpsko numizmatičko društvo, 2007., str. 19.-21.
- Kerkez, Hrvoje*, Hinc transit fluvium Vrbaz: kada i kako je slavonski plemićki rod Babonića došao u posjed Vrbasa?, Hrvatska misao, br. 4./07. (45.), nova serija sv. 32., Ogranak Matice hrvatske Sarajevo, Sarajevo, 2007.
- Klaić, Nada*, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku - II. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1975.
- Klaić, Nada*, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku – I. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1976.
- Klaić, Nada*, Iz problematike srednjovjekovne povijesti Bosne – u časopisu: Prilozi, god. XIV., br. 14.-15., Institut za istoriju, Sarajevo, 1978.
- Klaić, Nada*, Koprivnica u srednjem vijeku, Centar za kulturu Koprivnica – OOUR Muzej Grada Koprivnice, Koprivnica, 1987.
- Klaić, Nada*, Srednjovjekovna Bosna, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1989.
- Klaić, Vjekoslav*, Povijest Hrvata – knjiga druga, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1988.
- Klaić, Vjekoslav*, Poviest Bosne – fototip izdanja iz 1882. godine, Svjetlost, Sarajevo, 1990.

- Krasnov, Gjuro*, Srebrni groši Šubića bibrirskih s početka XIV. st., Numizmatičke vijesti, br. 43., Zagreb, 1990.
- Kujundžić, Juraj*, Katedrala sv. Petra u Vrhbosni, u časopisu: Nova et vetera, godina XXVIII. – svezak I.-II., Udruženje katoličkih vjerskih službenika u SR BiH, Sarajevo, 1978.
- Lašvanin, Nikola*, Ljetopis, IRO Veselin Masleša, Sarajevo, 1981.
- Lovrenović, Dubravko*, Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387 – 1463, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2006.
- Lucka, Emil*, Torquemada i inkvizicija u Španjolskoj, Novo pokoljenje, Zagreb, 1951.
- Malcolm, Noel*, Kosovo – kratka povijest, Dani, Sarajevo, 2000.
- Mandić, Dominik*, Sabrana djela – svezak 4. – Bogomilska crkva bosanskih krstijana, ZIRAL – Zajednica izdanja ranjeni labud, Chicago - Roma - Zürich - Toronto, 1979.
- Marković, Mirko*, Hrvatsko plemstvo, svećenstvo i redovništvo, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
- Marković, Mirko*, Stari Zagrepčani – Život na području Zagreba od prapovijesti do 19. stoljeća, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2005.
- Marković, Mirko*, Zagrebačke starine – Prilozi poznavanju prošlosti grada Zagreba, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2006.
- Miletić, Drago i Valjato Fabris, Marija*, Sokolac – frankopanski plemićki grad u Brinju, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, svezak 10., Ministarstvo kulture – Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb, 2003.
- Mrdenović, Dušan, Palavestra, Aleksandar, Spasić, Dušan*, Rodoslovne tablice i grbovi srpskih dinastija i vlastele, Nova knjiga, Beograd, 1987.
- Novak, Grga*, Prošlost Dalmacije – knjiga prva, Marjan tisak, Split, 2004.
- Orbini, Mavro*, Kraljevstvo Slovena, Srpska književna zadruga, Beograd, 1968.
- Pandžić, Miljenko*, Pregled i kronologija hrvatskih hercega i banova u 2. polovici XIII. st. (1260.-1273.), Numizmatičke vijesti, br. 51., Zagreb, 1998.
- Pandžić, Miljenko*, Pregled i kronologija hrvatskih hercega i banova od 1273.-1278. godine, Numizmatičke vijesti, br. 52., Zagreb, 1999.
- Pandžić, Miljenko*, Pregled i kronologija hrvatskih banova i hercega u doba posljednjeg Arpadovića Andrije II./III. I. (god. 1290.-1296.), Numizmatičke vijesti, br. 55., Zagreb, 2002.
- Pandžić, Miljenko*, Hrvatski banovi i hercezi u doba posljednjeg Arpadovića kralja Andrije II./III. Drugi dio (1296.-1301.), Numizmatičke vijesti, br. 56., Zagreb, 2003.
- Pandžić, Miljenko*, Pregled i kronologija hrvatskih banova i hercega u doba Anžvinaca početkom 14. stoljeća (1301.-1310.), I. dio, Numizmatičke vijesti, br. 57., Zagreb, 2004.
- Pandžić, Miljenko*, Pregled i kronologija hrvatskih banova i hercega u doba Anžvinaca početkom 14. stoljeća (1301.-1310.), II. dio, Numizmatičke vijesti, br. 58., Zagreb, 2005.
- Radojković, Bojana*, Staro srpsko zlatarstvo, Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije, Beograd, 1962.

- Radojković, Bojana*, Zapadni uticaji na primenjenu umetnost Bosne u XIV i XV veku, u: Radovi sa simpozijuma "Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura", Muzej Grada Zenice, Zenica, 1973.
- Raukar, Tomislav*, Hrvatsko srednjovjekovlje, Školska knjiga, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1997.
- Rengjeo, Ivan*, Naši stari novci, Hrvatska tiskara d.d., Sarajevo, 1926.
- I. R-o. (Ivan Rengjeo)*, natuknica: Bosanski novci, u: Hrvatska enciklopedija, Zagreb, 1941.
- Rengjeo, Ivan*, Novci bosanskih banova i kraljeva, Glasnik Hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu (GZM), god. LV. – 1943., Sarajevo, 1944.
- Rengjeo, Ivan*, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Akademische Druck u. Verlagsanstalt, Graz, 1959.
- Rešetar, M.*, Stari bosanski novci, u časopisu: Bosanska vila, br. 5., Sarajevo, 1913.
- Rešetar, M.*, Novci krivotvorani od bosanskih vladara, Almanah Prosvjeta, Sarajevo, 1925.
- Sijarić, Mirsad*, Mačevi 10. – 15. stoljeća iz Bosne i Hercegovine, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2004.
- Slater, Stephen*, The Illustrated Book of Heraldry, Hermes House, London, 2006.
- Solovjev, A.*, Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu – arheologija, N.S., svezak IX., Sarajevo, 1954.
- Šehić, Zijad – Tepić, Ibrahim*, Povijesni atlas Bosne i Hercegovine, Sejtarija, Sarajevo, 2002.
- Šidak, Jaroslav*, Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1975.
- Šunjić, Marko*, Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.), HKD Napredak, Sarajevo, 1996.
- Thallóczy, Ljudevit*, Prilozi k objašnjenju izvorâ bosanske historije, Glasnik zemaljskog muzeja u BiH, V., Sarajevo, 1893.
- Thallóczy, Ljudevit*, Historička istraživanja o plemenu goričkih i vodičkih knezova, Glasnik zemaljskog muzeja u BiH, Sarajevo, juli – septembar 1897.
- Thallóczy, Ljudevit*, Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva, Glasnik zemaljskog muzeja, XVIII., Sarajevo, 1906.
- Truhelka, Ćiro*, Bosanski, srpski i bugarski novci zemaljskog muzeja u Sarajevu, Glasnik zemaljskog muzeja u BiH, 1894.
- Truhelka, Ćiro*, Slavonski banovci, GZM u BiH, januar-mart 1897., Sarajevo, 1897.
- Truhelka, Ćiro*, Nalaz iz Vranjske, Glasnik zemaljskog muzeja u BiH, 1902.
- Truhelka, Ćiro*, Nalaz bosanskih novaca, obreten kod Ribiča, Glasnik zemaljskog muzeja u BiH, januar – decembar 1905.
- Vego, Marko*, Nalaz bosanskog novca u selu Klopču kod Zenice, Glasnik zemaljskog muzeja, N.S., VI., Sarajevo, 1951.
- Vego, Marko*, Postanak srednjovjekovne bosanske države, Svjetlost, Sarajevo, 1982.

Vukušić, Luka i Pandžić, Miljenko, Pregled i kronologija hrvatskih banova i hercega od 1310. do 1320., I. dio, Numizmatičke vijesti, br. 59., Zagreb, 2006.

Vukušić, Luka i Pandžić, Miljenko, Pregled i kronologija hrvatskih banova i hercega od 1310. do 1320. godine – II. dio, Numizmatičke vijesti, br. 60., Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb, 2007.

Živković, Pavo, Matej Ninoslav ban Bosne, Napredak – hrvatski narodni kalendar za 1991., Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Sarajevo, 1990.

grupa autora, Kulturna istorija Bosne i Hercegovine - drugo izdanje, Veselin Masleša, Sarajevo, 1984.

grupa autora, Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Sarajevo, 1997.

grupa autora, Fenomen “Krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu – zbornik radova, Institut za istoriju u Sarajevu i Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Sarajevo – Zagreb, 2005.

Fisković, Igor, Umjetnost gotičkog doba na tlu Bosne i Hercegovine, http://www.matica.hr/Kolo/kolo2005_2.nsf/AllWebDocs/ugotdoba

http://bs.wikipedia.org/wiki/Muzika_u_srednjovjekovnoj_Bosni

<http://dubrovnik.hbk.hr/vlaho.php?vidi=vlaho>

http://dubrovnik.hbk.hr//index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=29

<http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=19510>

<http://descargas.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/01369513212347274654679/019510.pdf?incr=1>

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b7759104r>

http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Map_of_Angelino_Dulcert.jpg

http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Map_of_Angelino_Dulcert_upside-down.jpg

http://en.wikipedia.org/wiki/Catalan_Atlas i http://ca.wikipedia.org/wiki/Atles_Catal%C3%A0

<http://www.hgzd.hr/?q=hr/starogradska>

<http://www.hgzd.hr/?q=hr/node/268>